

Tussen Paradijs en Toekomst

Nieuwsbrief van heemkundige kring Ioannes Goropius
Becanus en museum de Dorpsdokter
nr. 104 november 2018

Tekening Frans Brekelmans 1906

In dit nummer o.a.:

- Afscheid na 65 nummers
- Eerste Beekse Omloop in 1953
- Alle wegen leiden naar Tilburg

**HEEMKUNDIGE KRING
IOANNES GOROPIUS BECANUS**
opgericht 24 november 1945

Rabo Hilvarenbeek:
NL79 RABO 012.23.01.374

BESTUUR

Voorzitter a.i.: Kees Naaijken
Secretaris: Jan van Beurden
tel. 013 - 5041988
jfmvbeurden@planet.nl
Penningmeester Wil Game
wilgame@planet.nl
Bestuursleden:
Jan van Helvoirt
Ed van Hees

Ledenadministratie

Bestelling boeken

Jeanne van Dommelen
tel. 013-5053853
heemkundigekring@hotmail.com

REDACTIE

Eindredactie en vormgeving:
Emmanuel Naaijken

ISSN 1380 - 3123

Losse nummers € 3.50

Print: Van de Ven

MUSEUM DE DORPSDOKTER

Secretariaat: zie bestuur kring

Het museum is gevestigd aan de
Doelenstraat 53, 5081 CK
Hilvarenbeek. Tel. 013-5054093
b.g.g. 013-5053124
www.museumdedorpsdokter.nl

Wilt u op de hoogte blijven van
heemkundige nieuwtjes en
activiteiten? Geef dan uw e-
mailadres op aan secretaris Jan
van Beurden:
jfmvbeurden@planet.nl
Svp ook wijzigingen doorgeven!

NIEUWSBRIEF NUMMER 104 - JAARGANG 37
NOVEMBER 2018

INHOUDSOPGAVE

<i>Bric à Brac</i>	3
Emmanuel Naaijken	
<i>De eerste Beekse Omloop op 6 september 1953</i>	10
Jan van Helvoirt	
<i>Het sirih pruimstel in museum De Dorpsdokter</i>	14
Cees Prinsen	
<i>Alle wegen leiden naar Tilburg</i>	17
Ed van Hees	
<i>Een curieus allegaartje aan voorwerpen</i>	21
Cees Prinsen	
<i>Langencruys. Een legendarische buurtschap op Groot Westerwijk</i>	25
Ed van Hees	

BRIC à BRAC

door Emmanuel Naaijens

Afscheid na 65 nummers

Beste lezer,

Dit is het laatste nummer van Tussen Paradijs & Toekomst dat door mij is vormgegeven en geredigeerd. Na 65 nummers geproduceerd te hebben draag ik het stokje over aan een nieuwe ploeg. Dat ik op 26 januari van het volgend jaar 65 word (maar nog geen aow ontvang) is een toevallige samenloop van omstandigheden, zoals zo vaak in de geschiedenis. In deze aflevering van Bric à Brac deel ik nog een keer fragmenten van de lokale geschiedenis met u. Over hoe ik betrokken raakte bij de uitgave van ons blad, over de razendsnelle veranderingen in de grafische wereld en over nog wat losse eindjes die al die jaren zijn blijven liggen.

Van typemachine naar internet (1)

Het eerste nummer van dit tijdschrift verscheen in mei 1982, toen nog als ‘Nieuwsbrief van de Heemkundige Kring Ioannes Goropius Becanus en de Stichting Geschied- en Oudheidkundig Museum Hilvarenbeek en Diessen’ – inderdaad een hele mond vol. Als we met de ogen van nu naar de eerste jaargangen kijken, dan oogt het tijdschrift uit die tijd nogal primitief. De tekst is getypt op een elektrische typemachine, soms zelfs met verschillende lettertypes door elkaar. Foto’s zijn spaarzaam en slecht van kwaliteit. De nieuwsbrief werd toen op een kopieermachine vermenigvuldigd. De vormgeving oogt rommelig en is niet echt leesvriendelijk. Al met al was het een veredelde vorm van stencilen (wie kent dat nog?). Maar met de toenmalige stand van de grafische techniek was er ook weinig anders mogelijk. Het blad door heuse grafici laten opmaken en op een drukpers laten drukken was ontzaglijk prijzig.

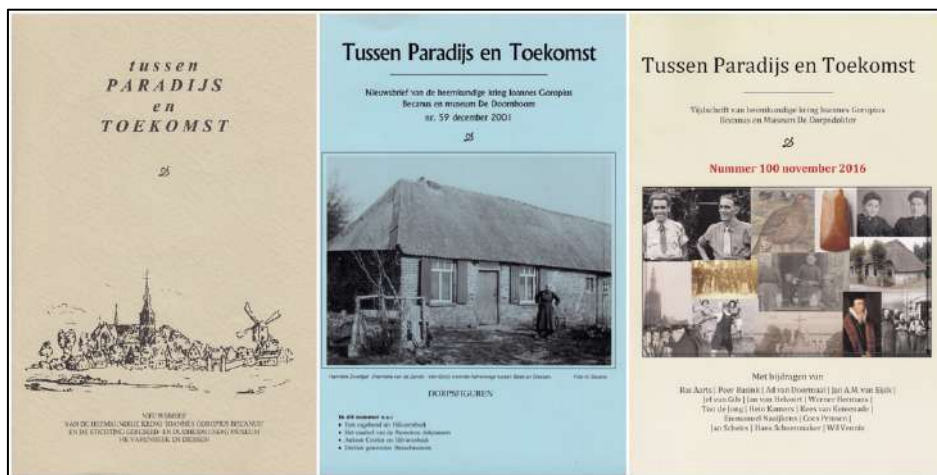
Maar de technische ontwikkelingen in de grafische sector stonden gelukkig niet stil. Met de opkomst van de *personal computer* kwamen er meer mogelijkheden om een magazine als dat van ons een professioneler en daarmee aantrekkelijker uitstraling te geven. Het bestuur, waar ik toen deel van uitmaakte, nam in het voorjaar van 1995 de beslissing om een nieuwe richting in te slaan met wat inmiddels Tussen Paradijs & Toekomst¹ was gaan heten. En kwam de onvermijdelijke vraag: wie gaat dat doen? Mijn collega-bestuursleden keken mijn kant op. Als journalist had ik vaker met dit bijltje gehakt, dus... Bovendien voelde ik me als kleinzoon van Jac. Naaijens, drukker en in 1928 oprichter van De Hilverbode, enigszins verplicht om de eer van de familie hoog te houden.

Met de kanttekening dat ik de klus *tijdelijk* op me zou nemen, ging ik aan de slag. Maar ja, niets eeuwigder dan de tijdelijkheid (denk bijvoorbeeld aan noodlokalen) en nu zijn we 23 jaar verder. Bovendien ging het al snel om meer dan vormgeving en kwam er de eindredactie bij. In september 1996 (nr. 43) verscheen in het blad namelijk de mededeling dat de toenmalige redactie (Jef van Gils, Ad van Gool, Kees van Kemenade, Gerard Wolfs en Bob Duijvestijn) het voor gezien hield,

¹ De naam is – ere wie ere toekomt – een vondst van toenmalig bestuurslid Wil Vennix. Paradijs slaat op het ‘Aards Paradijs’ dat volgens Goropius Becanus ergens op Gorp gelegen zou hebben; aan de westkant van de huidige gemeente dus. Aan de oostkant van de gemeente ligt boerderij De Toekomst, gebouwd in het kader van de Diessense heidevelden. Overigens is het aanzicht van deze boerderij recent grondig veranderd – de historie is helaas weggepoetst.

vooral vanwege tijdgebrek. Gelukkig droogde de kopijstroom niet op en kon het blad worden voortgezet.

Een van de eerste veranderingen die ik doorvoerde was om elk nummer van een eigen, actuele cover (voorpagina) te voorzien, met foto. Tot dan was de kaft van elke uitgave heel saai hetzelfde. Voor de tekstpagina's maakte ik een eigentijds ontwerp, met meer ruimte voor beeld. In de basis is die vormgeving alle jaren gelijk gebleven. Maar ik heb in de loop van de tijd wel subtiele, maar niet onbelangrijke aanpassingen doorgevoerd. Weinig lezers zal het opgevallen zijn, maar de broodletter bijvoorbeeld (de letter van deze tekst) was 10 punten, en is via 10,5 punten naar nu 11 punten gegaan. Groter dus. De aanleiding waren klachten van oudere lezers dat ze moeite hadden met de kleine letters.

De ontwikkeling van de vormgeving in drie fases. Links een oude cover, midden een cover met foto z/w, rechts het extra dikke nummer 100 in full color.

Van typemachine naar internet (2)

Zoals gezegd maakte de digitale techniek het steeds eenvoudiger om van huisuit een blad als het onze in elkaar te steken. Maar u mag best weten dat ik mijn computer ook vaak heb vervloekt als die weer eens vastliep en ik opnieuw moest beginnen, een euvel waar computers in de 'digitale prehistorie' nogal eens last van hadden. Net zoiets als dat auto's vroeger er soms op de meest onverwachte momenten de brui aangaven. Stond je midden in de nacht in de regen langs de snelweg, op zoek naar een praatpaal.

Aan de technische vervaardiging van de Paradijs is goed te zien hoe snel en hoe ingrijpend de grafische wereld veranderd is. In de jaren tachtig werd het blad nog gekopieerd, daarna digitaal vormgegeven maar nog steeds door grafici verwerkt. En nu dan hebben we de situatie dat je thuis op de computer een compleet blad maakt. Je hoeft er de deur niet meer voor uit, dankzij de digitale snelweg. Foto's komen binnen via de kabel en plak je in een pagina. Het eindresultaat stuur je via datzelfde internet naar de drukkerij. Er komt geen graficus meer aan te pas.

Van drukken in klassieke zin is trouwens geen sprake meer, elk nummer komt als één geheel uit een grote printmachine. In kleur bovendien en tegen lagere kosten dan ooit. Het is bijna niet voor te stellen dat ruim een halve eeuw geleden in de drukkerij van (ome) Fons Naaijkens aan de Diessenseweg een deel van de teksten nog letter voor letter met de hand werd gezet. Een techniek die rechtstreeks afkomstig was van de boekdrukkunst uit de zestiende eeuw.

Klimaatverandering

Mijn uitgangspunt is altijd geweest om relatief kleine gebeurtenissen in deze rubriek te plaatsen tegen de achtergrond van de Grote Geschiedenis. Daarbij dankbaar gebruik makend van wat andere auteurs gepubliceerd hebben. Lokale voorvallen of ontwikkelingen staan zelden op zichzelf. Om maar eens een voorbeeld aan te halen. Velen maken zich zorgen over de gevolgen van de klimaatverandering. Allerlei (doem)scenario's passeren de revue. Overdreven gezegd: komt er een dag dat we ansichtkaarten kunnen laten maken met 'Groeten uit Hilvarenbeek aan zee'?

In het midden van de zeventiende eeuw brak de Kleine IJstijd uit. (Uit die tijd dateren veel schilderijen van schaatstaferelen). Wijlen Leo Adriaenssen schreef erover in zijn indrukwekkende boek 'Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit'. De stralingsenergie van de zon verminderde waardoor de gemiddelde temperatuur met 1 graad Celsius daalde. Als leek denk je, wat is nou één graad? Het gevolg was dramatisch voor de bevolking, het groeiseizoen nam met drie tot vier weken af. Anders dan nu wisten de boeren in die tijd niet wat hen overkwam. Dus ze hielden een zaaischema aan zoals ze altijd gewend waren. De zomergranen haver en gerst werden bijvoorbeeld eind april ingezaaid, omdat de weersomstandigheden dan doorgaans gunstig waren. Eind mei was het tijd voor boekweit. Maar omdat de looptijd van de seizoenen gestaag veranderde, liep het fout met de akkerbouw.

Schaatspret. Fragment van het schilderij 'Winter' van Jan van Goyen, 1625. Collectie Rijksmuseum.

Adriaenssen: 'De klimatologische veranderingen begonnen in Hilvarenbeek in het begin van de jaren 1660 hun tol te eisen. Aanhoudende regens leidden tot misoogsten en tegelijkertijd werden de gewassen en het vee door ziektes getroffen'. In 1719 teisterden een epidemie en droogte het dorp. In 1723 en 1742 mislukten de oogsten finaal. En dan te bedenken dat de bevolking niet alleen te lijden had onder natuurrampen, maar ook van oorlogsgeweld en plunderende benden. Rond 1800 was er in Beek grote armoede. Ene Servaas van de Graaff uit Holland zag slechts een lichtpuntje: 'Het luchtgestel is hier zeer gezond en wordt door geene dampen van moerassige gronden benadeeld'. Wat hebben wij het tegenwoordig dan toch goed, ondanks de problemen die er ook zijn.

Zware eis voor diefstal in Diessen

Surfend op het internet beland ik in het archief van De Grondwet, een katholieke krant die tot 1942 onder die naam verscheen in West-Brabant. Op 10 november 1903 staat er een klein bericht over een rechtszaak, waar een heel familiedrama in Diessen achter schuil gaat. Vader heeft tegen zijn eigen zoon aangifte gedaan wegens diefstal. De officier van justitie bij de rechtbank in Den Bosch stelt een harde eis. Of die eis ook werkelijk is gevolgd door de rechter heb ik niet kunnen achterhalen.

De communicatie gaat in die tijd nog traag, want het gaat over een rechtszaak die al op 23 oktober 1903 heeft plaatsgevonden. Toch is het geschreven alsof het nieuws heet van naald is: '...hedenmorgen...' Het is een beetje te vergelijken met zoals er nu via Twitter verslag wordt gedaan van gerucht makende rechtszaken.

Een treurigen aanblik leverde hedenmorgen de rechtszaal

Vader, moeder en zoon verschenen voor de rechters, de zoon als beschuldigde op aanklacht van zijn vader, de ouders als getuigen. De zoon wordt beschuldigd van een diefstal van geld

tot een bedrag van ongeveer f 8, behorend aan zijne ouders, en van een diefstal van ongeveer f 200 ten nadeele van de wed. Van de Zande te Diessen, welke weduwe hem uit medelijden een onderkomen had verschafte. Het is een jongen van eerst 17 jaar, een kwajongen, met wien niets was aan te vangen. Die niettegenstaande zijn nog zoo jeugdigen leeftijd, reeds niet minder dan 5 vonnissen achter den rug heeft. Het O.M., waargenomen door den substituut-officier van justitie Mr. Vos de Wael, wijzende op het slecht verleden van dit jongmensch en de wenschelijkheid betoogende dat beklagde voor geruimen tijd aan de maatschappij moest worden onttrokken, eischte een gevangenisstraf van 5 jaren.

Bij het hooren van dezen eisch tot veroordeeling tot zulk een zware straf barstte zoowel de moeder als beklagde in tranen uit.

Kapelaans die komen en gaan

Het Rijke Roomse Leven is afgelopen jaren regelmatig belicht in deze rubriek. Er zijn ouderen die daar met nostalgie aan terugdenken, waarschijnlijk omdat het leven tot op zekere hoogte vastlag door al dan niet formele voorschriften van de kerk. Dat patroon gaf de vastigheid die mensen vandaag de dag missen; onzekerheid is troef.

Voor met name de kapelaans was het leven minder voorspelbaar, de bisschop bepaalde in welke parochie ze hun pastoraal werk moesten gaan verrichten. In die periode was dat bisschop Mutsaerts in Den Bosch. In die jaren meldden de katholieke kranten (niet alleen De Tijd/De Maasbode maar ook de Volkskrant) trouw de door de bisschoppen aangekondigde benoemingen. In de Beekse parochie leek de pastorie in de jaren vijftig een duiventil.

De hiernaast afgebeelde pastoor Kocken stond bij de parochianen bekend om zijn hartelijkheid en menselijkheid – heel anders dan zijn voorganger dr. H.C. van der Kamp. Het was dan ook groot feest in het dorp toen Kocken op 29 mei 1955 zijn veertigjarig priesterschap vierde. Helaas, enkele dagen later bleek hij ernstig ziek en overleed op 6 juni in het St. Elisabethziekenhuis in Tilburg.

Een overzicht van tien jaar kapelaans en pastoors in de St. Petrusparochie:

Kapelaan J.H.M. Laane O. Praem, vertrekt in 1952 naar Engelen.

Kapelaan P.J.Fr.M Harkx Hilvarenbeek (1952). Gaat in 1956 naar Nijmegen.

Kapelaan J. Th. M. de Koning (1953), gaat een jaar later naar Millingen.

Kapelaan H.J.M. van de Hart (1954), gaat in 1957 naar Oss.

Kapelaan J.J. Smeulders (1956), gaat in 1960 naar de Sacramentsparochie in Tilburg.

Kapelaan W. Clabbers (1959), gaat een jaar later naar Boxtel.

Kapelaan G.Th. A. M. Hoogbergen (1957). In 1959 benoemd aan de RK Universiteit Nijmegen.

In 1964 benoemd tot professor in de dogmatiek en liturgie aan het Groot Seminarie in Haaren.

Kapelaan L.J.J. Slooff (1960), in 1966 benoemd tot rector van de St. Maartenskliniek in Nijmegen.

Pastoor dr. E.J.J. (Edmund) Kocken (1947 tot zijn overlijden in 1955)

Pastoor dr. K.C.L.M. de Beer (1955 tot zijn overlijden in 1963)

Opvallend is trouwens dat de pastoors en enkele kapelaans in de categorie zeergeleerd vielen (en zo ook werden aangesproken) en een doctorstitel voor hun naam hadden staan, of die later zouden verwerven. Zullen ze daar in Den Bosch gedacht hebben, in Hilvarenbeek wonen zulke eigenwijze gelovigen, daar zullen we maar 'gestudeerde' mensen naar toe sturen? Ook dr. P.C. de Brouwer, die in het dorp de bijnaam 'd'n doctor' had, was zo'n geleerde. Zijn faam reikte tot ver buiten de

gemeentegrenzen. Toen hij in 1957 zijn zestigjarig priesterschap vierde publiceerde De Volkskrant een groot en lovend profiel van hem.² Opmerkelijk detail in het artikel: Het St.-Odulphus, toen nog een gymnasium waar De Brouwer rector was, dreigde in 1916 financieel kopje onder te gaan. PC haastte zich naar Hilvarenbeek om bij zijn moeder geld te lenen om de lerarensalarissen te kunnen betalen!

Deze foto uit 1952 is karakteristiek voor het Rijke Roomse Leven. Kapelaan P. Harkx met dikke sigaar en een glas bier. Keuvelend met Nel van Ham. Een echte pastoorgrap uit die tijd: Weet je wat VSOP betekent op een fles cognac? Voor Savonds Op de Pastorie. Harkx was ook een geleerde meneer, hij schopte het later tot professor in de kerkgeschiedenis. Een parochiaan van de Lourdesparochie in Nijmegen herinnert zich dat Harkx als kapelaan in een recordtempo de mis las 's morgens. In amper een kwartier stond hij weer in de sacristie. Voetballen deed hij graag, in toog en al, en naar het schijnt niet onverdienstelijk.

Blind voor de veranderende tijdgeest

Het was een curieus bericht dat in de dagbladen verscheen van 16 augustus 1963. Na afloop van een congres had San Filippo Neri, de vereniging van katholieke dansleraren, een communiqué uitgegeven dat gemengd dansen taboe was. Nee, het ging niet om dansparen van heren en dames, zoals men zou

verwachten, maar om katholieke en protestantse dansliefhebbers. Want alles goed en wel met de opkomende oecumene, maar wel met behoud van ieders territorium, was de redenering.

Het krantenbericht is interessant omdat het laat zien dat de samenleving in de jaren zestig op drift raakt. De verzuiling brokkelt af en heeft zijn weerslag op tal van terreinen, in eerste instantie vooral bij het katholieke volksdeel.

De katholieke kerk stond als instituut lange tijd afwijzend tegenover dansen. Dat merkten ze begin vorige eeuw in Esbeek waar de autoritaire pastoor Leonardus Jurgens de strijd aanbod met een caféhouder omdat die toestond dat vrouwen aan de drank zaten en met manvolk dansten.

In 1947 waren zielzorgers en katholieke dansleraren landelijk met elkaar in gesprek omdat de 'danswoede' van de jeugd zorgen baarde. De kerk veranderde van strategie. Onder het motto 'If you can't beat them, join them' ging de banvloek eraf. Door strakke regulering en toezicht van

² De Volkskrant – Dagblad voor katholiek Nederland. 18 – 12 – 1957

geestelijken in katholieke dansscholen probeerde men grip te houden op de jeugd. Tevergeefs, de antennes van de kerk waren niet goed afgesteld op de gevoelens van de jongens en meisjes.

Bovendien snakten ook volwassenen ernaar om de luiken open te gooien, dat was goed te zien op de Groot-Kempische Cultuurdagen (1947-1971) waar niet alleen katholieke Vlamingen en Nederlanders elkaar ontmoetten op de Vrijthof, maar zelfs protestanten. Dominee W. Gijzen schreef in 1953: 'In dit opzicht mag Hilvarenbeek een voorbeeld heten [...] hoe Rooms-Katholieken en Protestanten als goede vrienden kunnen samenwonen, in een gepaste eerbiediging voor elkaars geloofsovertuiging'.

Dansen tijdens carnaval bij Betje Ketel, jaren zestig. Foto Ran Naaijens

De Telegraaf, in die tijd een van de weinige kranten die niet verbonden was aan een 'zuil', schreef over de Cultuurdagen dat de 'veelkoppige draak van de hokjesgeest' op rantsoen werd gesteld. De rest van het jaar gingen katholieke en protestanten in Hilvarenbeek overigens minder vredelievend met elkaar om. Een zus van de latere groenteboer Wim van Beek werd niet bij Schijvens Handelhuis aangenomen, omdat ze protestant was. En bij Graanhandel Kuijpers kreeg een andere zus om dezelfde reden haar ontslag. De zussen hebben Hilvarenbeek daarom later de rug toegekeerd.³

Gezonde erotiek

De katholieke dansleraren hadden moeite om de veranderingen bij te benen, ondanks dat bisschop Bekkers in 1960 op een congres openlijk liet blijken dat hij geen bezwaar had tegen jongelui die dansten, integendeel. Het

gaf gezonde ontspanning en ruimte voor godsdienstigheid. Hij ging zelfs een stapje verder door op het congres te stellen dat 'een gezonde erotiek geen duivelse uitvinding is, maar een godsge-schenk'.⁴ Als het maar in het nette was. Hij gebruikte woorden die hij drie jaar later zou herhalen in een beroemd geworden praatje in een tv-programma van de KRO over het gebruik van voor-behoedsmiddelen: 'Het is een verantwoordelijk van de mensen zelf'.

Ondanks de woorden van bisschop Bekkers worstelden de katholieke dansleraren vreselijk met het verdwijnen van omgangsvormen, van culturele tradities. Uit Amerika waaide begin jaren zes-tig de twist over. Het bestuur van de vereniging van katholieke dansleraren distantieerde zich er onmiddellijk van. Er vielen termen als 'vulgair' en 'de ondergang van de jeugd'. Het leidde wel tot een scheiding der geesten in eigen kring, er waren katholieke dansleraren die maar al te graag op de nieuwe trend inhaakten.

Drie jaar later waren de verenigde dansleraren zich er nog niet van bewust dat ze een achter-hoedegevecht aan het voeren waren. Op een congres spraken ze hun afschuw uit over de jeugd die zich te buiten ging aan 'gevaarlijke ontladingsdansen'. (Wat dat ook mag wezen). Erger nog, er waren zelfs kapelaans die instuiven en sociëteiten oprichtten waar jongelui zich naar hartenlust konden uitleven.

Frans Brekelmans een vaardig tekenaar

Op de voorpagina van deze Tussen Paradijs en Toekomst prijkt een tekening van de Beekse toren. Geen object is waarschijnlijk zo vaak vereeuwigd als dit monumentale bouwwerk waarin pakweg zes eeuwen lokale geschiedenis is samengebald. Deze tekening is van de hand van Frans Brekel-mans, in 1886 geboren in de Paardenstraat en overleden in 1949. Maar toen was hij allang weg

³ Bikse Kleine Luiden, protestanten in Hilvarenbeek e.o. 2009

⁴ De Volkskrant 14 juni 1960

uit Hilvarenbeek, als jongeman had hij in Breda een timmerfabriek opgericht die uitgroeide tot een onderneming van formaat. Dat de tekening van de toren bewaard is gebleven is vooral te danken aan zijn zoon dr. F.A. Brekelmans (1917 – 2012), die jarenlang stadsarchivaris van Breda was. Hij heeft het rijke familiearchief van de Brekelmansen veiliggesteld. Diens dochter Marijke heeft uit dat materiaal al drie boekjes samengesteld die een licht werpen op de geschiedenis van deze familie. Het recent verschenen derde deel gaat dus over haar grootvader. (De oma van schrijver dezes – Anna Brekelmans, getrouwd met Jac. Naaijkens – was een zus van Marijke's grootvader).

Frans was vanaf zijn veertiende in de leer bij dorpstimmerman Thomas Verhoeven en kreeg er een opleiding volgens het oeroude meester-gezelmodel. Voor de theorie bezocht de jonge Frans in Tilburg de *Stadsteekenschool* in het voormalige paleis van Koning Willem II. Elke zondag ging hij te voet naar Tilburg, in weer en wind. Twee uur heen, twee uur terug. En dan thuis nog huiswerk maken. Frans had talent voor tekenen, zo blijkt uit de nagelaten tekeningen. (Zie foto). Maar ook het maken van architectuurtekeningen ging hem goed af. Wilt u meer lezen? Het boek van Marijke Brekelmans is te bestellen. (Stuur een mailtje emmanuel@naaijkens.nl).

Tot slot

Ik heb al die jaren meestal met plezier ons tijdschrift in elkaar gestoken, met dank aan de auteurs voor hun bijdragen. Het ging niet altijd vlekkeloos, en soms sloeg het befaamde zetduiveltje toe. (Dat is een oude grafische uitdrukking voor als er onverklaarbare fouten in de gedrukte tekst stonden. Daar kwam natuurlijk geen duiveltje aan te pas, het was altijd een menselijke fout). Omdat ik zo nadrukkelijk met al die teksten in de weer was heb ik me ook veel van de lokale geschiedenis eigen gemaakt, dat was mooi meegenomen.

Rien Vermaire tijdens de uitreiking van de Monumentenprijs in 2007.

In al die periodieken was er soms ook droevig nieuws te melden over actieve (bestuurs-)leden van de kring die ons zijn overleden. Op het gevaar af iemand over het hoofd te zien, wil ik toch enkele namen noemen. Natuurlijk dr. Harry Ruhe, een eigenzinnige man (een Amsterdammer), maar van onschatbare waarde voor het ontsluiten van de lokale geschiedenis. Corrie Heersche, met wie ik als secretaris in het bestuur van de kring heb gezeten. Ook Corrie had zo haar eigen bestuursstijl, maar het was toch vooral iemand met een groot hart. De bestuursleden Gerard Wolfs en Frank van Hest, de kleurrijke Amsterdamse onderzoeker Leo Adriaenssen wiens boek 'Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit' we hebben uitgegeven. Nol Vromans, een gedreven en creatieve medewerker van het museum. Geen bestuurslid maar wel zeer betrokken was Ria Voeten, woonachtig in Engeland, die in stilte de

kring en het museum financieel ruimhartig heeft gesteund.

En recent hebben we helaas afscheid moeten nemen van Rien Vermaire. Hij volgde mij op als voorzitter van de heemkundige kring en was, heb ik later begrepen, degene die het initiatief nam om mij tot ere-lid te benoemen. Een buitengewoon eerbetoon. Rien had wel belangstelling voor de lokale geschiedenis, maar beschouwde zichzelf geen deskundige op dat gebied. (Hij wist wel alles van de huisslacht). Dat compenseerde hij volledig met zijn ruime kennis van het hedendaagse Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen. ('Kende gij die nie?') Hij ging bij zijn aantreden voortvarend en enthousiast aan de slag en heeft de kring stevig op de kaart gezet.

Ik neem afscheid van u, maar ook in de toekomst zult u mijn naam tegenkomen in ons tijdschrift. Want het bloed kruipt nou eenmaal waar het niet gaan kan.

'De eerste 'Beekse Omloop' op 6 september 1953

door Jan van Helvoirt

Mijn eerste positieve ervaring met het wielrennen dateert van 1956. Op zondag 6 mei zag ik vanuit onze boerderij in de Diessense Molenstraat aan de overkant van de straat twee renners in de openstaande schuur van Frans van Gils alias 'den Boy' op een pak stro zitten. Zij waren zich aan het voorbereiden op de wedstrijd voor amateurs van de eerste Ronde van Diessen. Terwijl de ene geconcentreerd zijn rugnummer opspelde, maakte de andere zorgvuldig zijn bidon klaar. Na afloop hoorde ik zeggen dat de eerstgenoemde de latere winnaar Ab Geldermans geweest zou zijn. Start en finish lagen even voorbij de windmolen van Teurlings halverwege de Heuvelstraat. Om één uur loste men het startschot voor de ruim dertig 'streekrijders' waaronder zes Diessenaren. Zij hoefden slechts tien ronden te rijden en Van de Herk uit Meerveldhoven was de winnaar. Theo Donkers uit de Haghorst was de best geplaatste Diessense deelnemer en hij finishte als negende.

Ab Geldermans afgetekend eerste

De grote strijd kwam echter bij de amateurs. Deze koers over 100 km telde voor het klasement van 'De Ster van het Zuiden'. Men had een behoorlijk parcours uitgestippeld en de winnaar legde de 66 ronden af in 2 uur, 43 minuten en 46 seconden. Zoals reeds gezegd won de Beverwijker Ab Geldermans, die vier jaar later als eerste Nederlander de befaamde klassieker Luik-Bastenaken-Luik op zijn naam zou schrijven. In 1968 was hij ploegleider van Jan Jansen, die als eerste Nederlander in dat jaar de Tour de France won. In Diessen had hij juist voor de finish een gigantische valpartij weten te ontlopen. Zijn plaatsgenoot Coen Niesten, die later ook enige jaren beroepsrenner was, werd derde. De huidige Bekenaar Cees Paymans was in Diessen niet van de partij. De Tilburger koos die zondag voor Vlijmen en daar won deze rassprinter onbetwistbaar bij de amateurs.

Oud-renners uit de jaren '50 in Zundert. Cees Paymans 2e van links. Daarachter Pieter de Jongh.

Op zoek naar de winnaar in Beek in 1953

Op woensdag 25 april jl. vergezelde ik bovengenoemde Cees Paymans bij een boekpresentatie in Zundert. Onderwerp was het wielrennen in West-Brabant in de jaren '50 en uiteraard sierden foto's van Wout Wagtmans en Wim van Est de kافت van het boek. Een tiental zeer krasse knarren mocht op het podium levendig zijn verhaal doen en hun gehele wielerven open en bloot op tafel leggen. Vele zwart-wit filmpjes werden vertoond en talloze prachtige foto's werden de aanleiding tot leuke verhalen. Maar in de pauze was ik naarstig op zoek naar iemand anders. Ik was niet uit op een handtekening, maar ik zocht als heemkundige en oud-renner reeds lang naar enkele mooie foto's van de eerste 'Omloop van Beek' in 1953.

Buiten poseerden alle ex-renners ontspannen voor een oude witte Peugeot met een aantal jaren '50 racefietsen op de Imperial. Cees Paymans attendeerde mij op de sportieve Pieter de Jongh, een rijzige gestalte van 85 jaar, die 's morgens nog een flinke ronde had gefietst. Spontaan en erg vriendelijk sprak hij me toe: "Ik kan me nog zeer goed die 'Omloop van Beek' herinneren. Kas-seien waren toen heel gewoon in die wedstrijden. Ik heb nog enkele foto's die ik je zal sturen".

Wedstrijd in 1934 gaat niet door

Hilvarenbeek en omgeving werden sinds de jaren '30 reeds meermalen aangedaan tijdens grote wielervedstrijden. Op 10 augustus 1932 kreeg het Beekse gemeentebestuur het verzoek om toestemming te geven voor een grote wielervedstrijd over voornamelijk de minder drukke 'Provinciale Wegen'. De Eindhovense Wielierclub 'Greelouw' organiseerde op 23 april 1933 een wedstrijd voor onafhankelijken, amateurs en nieuwelingen met als route: Gestel, Tongelre, Nuenen, Gerwen, Lieshout, Aarle-Rixtel, Beek & Donk, Gemert, Erp, Veghel, St. Oedenrode, Best, Oirschot, Moergestel, links voor de gemeente Tilburg naar Hilvarenbeek, Esbeek, Lage Mierde, Hooge Mierde, Reusel, Bladel, Hapert, Duizel, Eersel, Steensel, Veldhoven, Meerveldhoven en Gestel.

Hilvarenbeek had blijkbaar de smaak te pakken. want op 10 september 1934 werd de wedstrijd Hilvarenbeek-Diessen-Middelbeers-Hilvarenbeek door de Nederlandse Wielierunie goedgekeurd. Maar Gedeputeerde Staten stak er een stokje voor en noodgedwongen moest men uitwijken naar Poppel. Dat daardoor de befaamde Beekse Wielierclub Velocitas werd opgeheven is niet duidelijk, maar het gebeurde wel later in dat jaar op 29 november!

Eerste 'Omloop van Beek' op zondag 6 september 1953

Burgemeester Meuwese keek eind juli 1953 zeer hoopvol uit naar de start van de eerste 'Beekse Omloop'. Hilvarenbeek zou op sportgebied van zich doen spreken. De netto-opbrengst van dit wielerspektakel kwam geheel ten goede aan alle sportverenigingen. Vervolgens sprak de burgemeester de hoop uit dat er nog vele Beekse ronden zouden volgen. En daarin had hij deels gelijk, want tot en met 1959 werd deze inmiddels 'bepaalde wedstrijd op een zwaar parcours' georganiseerd. Deze koers deed niet onder voor de Acht van Chaam.

Bericht uit De Volkskrant over de wielervedstrijd in Hilvarenbeek. In die tijd berichtten landelijke kranten nog over lokale koersen.

Bij de amateurs stonden 85 renners aan het vertrek, waaronder Pietje Damen uit Lieshout. De Bekenaar Jan Scheers viel niet in de

prijzen. Rinus Kuijs deed zelfs mee onder een andere naam, omdat hij nog geen licentie had! De meest kleurrijke was Bredenaar Toon Verstraeten, alias de 'Kambal'. Die bijnaam kreeg hij door zijn smokkelactiviteiten (kammetjes, kauwgom en sigaretten). Ingewijden vertelden mij dat hij

het 'proefkonijn' van Woutje Wagtmans was. Wanneer een 'kampioenrenner' onderweg iets weggooid, moest de Kambal het voor Woutje uittesten! De amateur Pieter de Jongh uit Made was die dag in Beek veruit de sterkste. Duizenden toeschouwers langs het bijna 10 km parcours tussen Beek en Esbeek juichten de krachtpatser De Jongh luidruchtig toe.

Pieter de Jongh uit Made passeert de finish in de Gelderstraat en wint in 1953 de 'Omloop van Beek'. De bestrating bestond toen nog uit kasseien. Rechts agent Helmons.

Van Beek naar Esbeek en terug

Van heinde en verre waren de wielervliefhebbers naar Hilvarenbeek gekomen. Wel een bewijs dus dat deze koers levensvatbaarheid bezat. Er werden veel veiligheidsmaatregelen getroffen. De gemeente had een inrijverbod in oostelijke richting voor de Papenstraat en de pas aangelegde Rogier van Leefdaelstraat (1951) ingesteld met het oog op de Omloop. Met de 'bewaker' agent Helmons aan de meet, kon er nauwelijks iets misgaan! Onmiddellijk na de start gingen de amateurs zo hard van stapel, dat er spoedig een langgerekt lint van fleurige en kleurige truien ontstond.

Spoedig viel het gehele peloton in verschillende groepen uit elkaar. De tempobeul Pieter de Jongh plaatste na 40 km een scherpe demarrage en wist meteen een gat van 500 meter te slaan. Cees Paymans vertelde later dat de ontsnapte krachtpatser wel enigszins werd gesteund door een autobus, die de achtervolging ophield! Heel Hilvarenbeek zag de machtige De Jongh, die rustig zijn rondjes draaide over de kasseien naar Esbeek en terug, op eigen kracht en onbetwist naar de zege snellen. Ook Jan Coonen uit Eindhoven wist nog te ontsnappen, waarna nationaal kampioen Cees Paymans, hij had dat jaar al tien wedstrijden gewonnen, in zijn rood-wit-blauwe trui definitief de deur dicht deed. Met gemak won hij met rugnummer '0' de sprint voor de derde plaats. In 1955 werd Cees wederom derde.

Pieter de Jongh had blijkbaar de smaak te pakken gekregen, want in 1954 won hij weer. Ook in 1955 kwam hij naar Beek, doch hij werd geklopt door Leo van de Pluym. Piet Steenvoorde won in 1958 en de laatste uitgave in 1959 werd op naam geschreven door Dick Groeneweg. Pieter de Jongh (Made, 15 november 1934) zou in 1955 kampioen bij de militairen worden en hij won vele klassiekers. Als beroepsrenner werd hij zevende in de Dauphiné Liberé. Hij nam drie maal deel aan de Tour de France, waarbij hij in 1958 de Luxemburgse klimgeit Charly Gaul, hij was kopman van de NeLux-ploeg, aan de overwinning hielp.

Pieter de Jongh in 1953 met zijn lauwerkrans geflankeerd door zijn trotse ouders in de Gelderstraat. Wie is het jongetje op de achtergrond dat recht de camera inkijkt?

Het sirih pruimstel in museum De Dorpsdokter

door Cees Prinsen

Al sinds 1984 ben ik medewerker en één van de oprichters van museum De Dorpsdokter in Hilvarenbeek. We hebben een zeldzaam uitgebreide collectie op het gebied van archeologie, volkskunde, religie en van de dorpsdokter. Maar dit laatste woord dekt de lading lang niet, want de hele range van eerstelijns gezondheidszorg is aanwezig: fysiotherapie, drogisterij, tandarts, kraamzorg, alchemie en apotheek. De eigenlijke geschiedenis van Hilvarenbeek is ondergebracht in de Erfgoedgalerij in de toren.

In onze verzameling bevinden zich sinds 1957 twee bijzondere voorwerpen die duidelijk een stelletje vormen. In het tot de inventaris behorende oude kaartsysteem staat op een van de kaartjes: *P 0609: sirih pruimstel, zilver*. Wijlen dr. H. A. M. Ruhe heeft ze nauwkeurig beschreven. Nu is juist deze materiaalbeschrijving en herkomstvermelding die ze maakten tot voorwerpen van tegenspraak. Ik hoorde al een aantal jaren geleden over voorwerp en ik heb nu de juiste herkomst kunnen achterhalen.

Welnu, niet de heer Adr. P. A. van Leeuwen is de schenker. Op oudejaarsavond 1990 had ik een diepgaand gesprek met het Hilvarenbeekse echtpaar Gerardus (Gerrit) Kemmere-Legius uit de Van Aldeneyckstraat 12. Er is geen twijfel meer over mogelijk, het is mevrouw Kemmere die dit zogeheten sirih-pruimstel aan dokter Ruhe heeft gegeven bij de geboorte van haar tweeling

Dit fraaie sirih pruimstel bevindt zich in de collectie van Museum De Dorpsdokter.

Joost en Wilbert op 14 mei 1957. Toentertijd hingen deze opvallende voorwerpen boven hun bedjes. Gerrit, lid van Serdadoe2 Kembali (De Teruggekeerde Soldaten) had deze opvallende doosjes in 1947 van zijn eerste zogeheten actie in de buurt van Padang op West-Sumatra overgehouden. Veel van de belevenissen van onze jongens in d'n Oost kunnen we lezen in De Luchtbrug, maandblad uitgegeven door het Katholiek Thuisfront Hilvarenbeek ter versteviging van de band tussen het vaderland en de jongens overzee. Zoals van H. van Poppel: 'Die natte moesson, W. v. d. Boom schreef er ook al over, is geen peulschilletje hé? Wat zullen jullie trots geweest zijn door in 3 dagen 500 man te arresteren, dat zal de vermoeidheid wel hebben goedgemaakt en toch zeker de dagen vrij die nadien gevolgd zijn'.

Geloof maar dat veel van de gearresteerden een sirih pruimstelletje meedroegen. In de redactie zat Jan Naaijkens, A 156 en de administratie werd gevoerd door L. C. van Gils, Tilburgseweg A 405. Nee, de jongens werden niet vergeten.

In diezelfde Luchtbrug van 15 december 1949: 'Intussen is de militair Piet Hesselmans uit Indonesië gearriveerd en met grote feestvreugde door de familie en de buurtschap ontvangen'.

Op Sumatra waar de volkeren der Menangkabau wonen, heerst(e) een streng matriarchaal stelsel. Hier wonen conservatieve, islamitische stammen. Ze onderwerpen zich aan strenge zeden en gewoonten waarbij het *adathuis* 't centrale middelpunt is. In dit soort langgerekte woningen wonen meerdere gezinnen, alle behorend tot één familie. Deze woningen, niet te verwarren met een stamwoning, vinden we op Sumatra ook bij de Bataks en de Toradja's. Vrouwelijke leden uit deze streek, bijvoorbeeld studentes die in Jakarta gaan studeren, moeten eerst plechtig beloven dat ze

na het voltooien van hun studie zonder tegenspraak terugkeren om zich aan de traditie van hun geboortegrond te onderwerpen.

Moederrecht

Bij de Menangkabauers (ook anders geschreven) speelt het moederrecht. Daar erft men van de moeder, niet van de vader. De oudste broer van de moeder neemt daar eigenlijk de plaats in van de vader. Met moeder en de verdere vrouwelijke familieleden leeft het meisje in het grote adathuis. Daar mag geen man in wonen ...

Jongens moeten rond hun 10^e jaar dit huis verlaten om te gaan slapen in een soort gebedshuis.

Gemeenschappelijk familieleven kent dit volk niet. De grootmoeder regelt zoveel mogelijk, zodat zelfs van studentes die academisch gevormd zijn, de vlechten los gemaakt worden en het haar in de traditionele wrong, de sang-goeë worden gedraaid. Bij het huwelijk worden de meisjes in de brokaten familiegewaden gehuld en mogen niet meer spreken, tenzij moeder iets vraagt. Bij het rituele bruiloftsmaal is geen enkele man aanwezig. Het mag duidelijk zijn dat de man voor haar wordt uitgezocht; ze kent hem nauwelijks.

Natuurlijk zijn deze strenge adatvoorschriften onder invloed van de moderne tijd in belangrijke mate afgesleten. Als gevolg van een en ander heeft de man van Midden- en West-Sumatra wel plenty vrije tijd voor zijn liefhebberijen. Zo neemt hij op wandelingen graag een duifje in een sjiem kooitje mee, dat meestal meer vertroeteld wordt dan zijn echtgenote.

Antiques Road Show

Het zijn meestal de oudere vrouwen bij de Menangkabau die het sirihblad pruimen in tegenstelling tot bij ons waar de handwerkslieden pruimden. Van beide groepen is het begrijpelijk: werkers en werksters kunnen beter kauwen dan roken omdat ze dan steeds allebei de handen vrij hebben.

Zeldzaam zijn deze setjes dus niet. In allerlei vormen en materialen zijn ze gemaakt. Zo was onlangs in het BBC-programma Antiques Road Show een verzamelaar die maar liefst een dikke honderd sirih pruimstelletjes uit allerlei landen toonde aan de expert die razend enthousiast was en ogenblikkelijk de totale waarde op zo'n 20.000 pond taxeerde.

Wat houdt dat sirihpruimen in?

Vooraf dient gezegd te worden dat de sirihpruim in het leven van Indonesiërs, trouwens in heel Zuidoost Azië een grote rol speelde en speelt. Het aanbieden en aannemen van een pruim betekent vrede, vriendschap en genegenheid. Dus te vergelijken met: 'Luste 'n tas koffie' of: 'vat 'n pruimke mee'. Een sirihpruim bestaat uit een bitter blad van de sirihplant, bestreken met kalk. Op dit blad legt men een stukje gambir, pinangnoot, eventueel aangevuld met aromatische specerijen als cardamon, honing, munt, vruchten, salmiak, tabak of zoethout. Als we nu denken dat het een uitstervende gewoonte is, dan kan ik je vertellen dat het aantal mensen dat in dit millennium nog sirih kauwt, rond de 300.000.000 ligt en geen nul minder. Ze wonen in heel Zuidoost Azië en rond de Stille Zuidzee. Gambir is een heesterachtig gewas (*uncuria gambir*) waarvan het afkooksel gebruikt wordt. De pinangnoot, ook wel betelnoot geheten, is afkomstig van de pinangpalm (*areca catechu*). Ze worden gekweekt om de zaden en de ei-grote vruchten van deze palm worden geogst voordat ze rijp zijn.

Grootgrutter De Spar, in Hilvarenbeek dus de winkel van Koos Jansen, vergastte haar klanten in de jaren vijftig op deze zaden als klantenbinding bij aankoop van een bepaald bedrag aan kruidenierswaren. Maar de winkelier wist niet hoe gauw hij de nootjes weer terug moest halen vanwege gezondheidsklachten en buikkrampen bij kinderen.

Hoe maak je sirihpruim? De vezelige dop wordt er afgetrokken, het gevlekte zaad wordt gekookt, in schijven gesneden en in de zon gedroogd. Een klein stukje van zo'n donkerrode schijf wordt - zoals hierboven gezegd - in een blad van de sirih- of betelpeper (*piper betle*) verpakt, dus samen met de kalk en andere ingrediënten. De aldus ontstane sirihpruim zet bij het kauwen de speekselvloed aan en kleurt de tanden, lippen en het tandvlees oranje-rood. De tanden worden gaandeweg

zwart en niet zelden is mond- of keelkanker het gevolg van overmatig pruimen. Het zijn juist deze verschijnselen die zo typisch zijn voor de sirihpruimkauwers.

Pater Geurtjens

In het boek: *Onder de Kaja-Kaja's* van pater H. Geurtjens MSC uit 1933 lezen we op blz. 15: '... dan flapt ze met een halven zwaai haar betelpruim uit, zet een toetmondje en met kloppend hart fluistert ze den naam van haar geliefde ...'

Verderop komen leerlingen uit dit zuidelijke Nieuw-Guinea, nu Irian Jaya, voor de eerste dag op school en na afloop van de introductiedag schrijft hij: '... onderwijl werden de meer bezadigde toeschouwers nog getraakteerd op een flinke pruimtabak met pinang zoodat allen een gunstigen indruk van den eersten schooldag mee naar huis namen ...'

Hoe deskundig bestudeerde Geurtjens naast zijn eigenlijke missiewerk als een antropoloog de tradities en leefgewoonten van het door hem zo geliefde volk. Talrijke werken op taalkundig en etnologisch gebied vloeiden uit zijn kroontjespen evenals over de Kei-eilanden en Tarimba.

Maar ook Couperus die in 1900 zijn roman *De Stille Kracht* in Indië schreef weet volgens Jef van Gils een overspelige vrouw te beschrijven die eerst gemandiebakt wordt (gedoucht), dan bespuugd met sirihsap zodat de geesten door het goena goena tovermiddel wijken en de liefde het wint van het kwade.

Spugen

De pruimers plegen het overtollig speeksel uit te spugen waar en wanneer hen dat schikt. Naar onze westerse maatstaven is dit een afstotelijke habitus. De ouderen onder ons hebben dat *spieren* nog menigmaal gezien, maar dan bij tabakspuimers zoals Jaonus onze oude vriendelijke buurman, die wel een actieradius had van drie meter achtenzeventig! Hij gaf de voorkeur aan Rode Ster tabak en later halve sigaren van het Beekse merk Witte Brandtjes van sigarenfrutter Cobus van den Brandt.

Betelnoot kauwen

De kleine hoeveelheden die ingeslikt worden bevorderen wellicht de spijsvertering en verdrijven parasitaire wormen. De voornaamste alkaloïde van het betelzaad, arecoline, wordt in de diergeneeskunde gebruikt als anti-wormmiddel. Van het sirih pruimen gaat bovendien een stimulerende, roesverwekkende werking uit en de vrouwen van West-Sumatra beweren dat het kauwen de vruchtbaarheid bevordert en presenteren met graagte een vooraf door hen voorgekauwde verse masak. Het is juist de grootste doos, de tempat-sirih, waaruit geoffreerd wordt. Inderdaad vertonen de grote doosjes nog de roodachtige aanslag terwijl de kleinere een dikke kalklaag bezitten.

In zijn brief van 10 april 1991 schrijft D. van Duuren, museumdirecteur van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, dat de doosjes met een schakelketting aan elkaar vast dienen te zitten. Ze behoorden tot de standaarduitrusting van de Menangkabauer en waren zeg maar persoonlijke toiletartikelen zoals bij ons een kammetje of zakdoek, aansteker en sigaretten of nagelknippertje. Het ingegraveerde jaartal van het Kemmere stel: 1841 is aardig maar komt niet zoveel voor. De lettertekens kunnen volgens hem worden getranscribeerd tot jék of zoiets, maar daar komt hij niet uit. Naam van 'n persoon of plaatsnaam?

Hoe treffend zijn deze realia die getuigen van diep-menselijk genot. Deze mogen nooit uitgekrabd of gewassen worden. Hoeveel wetenswaardigs schuilt er in deze kunstig gegoten doosjes van zilver of brons. Vanuit ons rijke koloniale verleden, veelal onterecht verguisd, uit het tropische hoogland der Menangkabau tot ons gekomen. Als emotionele gift bij de geboorte van Joost en Wilbert Kemmere in 1957 geschonken door het dankbare ouderpaar aan d'n dokter. Op zijn beurt in de vaste collectie van ons museum opgenomen, samen geëxposeerd met andere pruimstellen uit het verre Insulinde.

Zeker nu we zo van nabij geconfronteerd worden met veel gevaarlijkere drugs, is het wel eens goed stil te staan bij die miljoenen die zo graag een (ogenschijnlijk) onschuldig sirih-pruimpje nemen.

Alle wegen leiden naar Tilburg (via Westerwijk en de Biest)

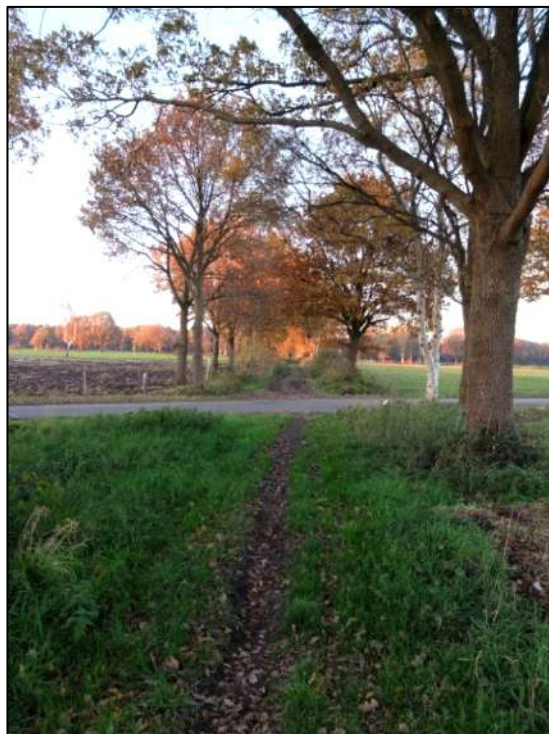

door Ed van Hees

In 1823 wilde de gemeente Diessen het deel van de eeuwenoude weg van Diessen naar Tilburg vanaf de Biest (op de Veldbraak) tot de grens van Tilburg verbeterd zien, door de aanleg van een dijk. In de discussie die zich toen ontspoon betoogde Hilvarenbeek dat die van Diessen er beter aan zouden doen om net als de dorpen van de Acht Zaligheden over Hilvarenbeek te reizen, want vanaf daar lag al een goede weg naar Tilburg.¹ De gemeente Hilvarenbeek noemde op het daarbij gevoegde tekeningetje de bedoelde weg van 1¼ uur gaans “Ouden Dijk op Tilburg”. Op Groot Westerwijk, waar deze weg doorheen kruist wordt die nu nog “Oude Tilburgsedijk” genoemd². Hilvarenbeek vermeldde er niet bij dat het eerste stuk vanaf de Vrijthof bestond uit een zandweg langs de Doelakkers en het tweede stuk uit de Goirlese Dijk. Pas na de Voort begon de Tilburgse Dijk, die dicht bij de grens met Tilburg overging in de veel oudere Boterpad dat eindigde bij het Ezelsven in Groenewoud. De kaarsrechte weg van de Biest naar Tilburg liep niet naar Groenewoud maar naar Broekhoven, wat gunstiger was t.o.v. de Markt in Tilburg.

Met 58 man (m/v) op de fiets

Zaterdag 21 april j.l. leidde Jan van Helvoirt een gezelschap van 58 fietslustigen op excursie naar de Blauwe Hoef en de Hilver-hoeve over de Oude Tilburgsedijk tot aan het Safaripark waar die onderbroken is, en verder over Groot Westerwijk en door het park naar de noordelijke uithoek van Hilvarenbeek. Deze prachtige zandweg is best nog te fietsen, maar wandelen vanaf de Voort is veel fijner weet ik uit ervaring.³ Na het bezoek aan de hoeves ging het terug door het recreatiepark, waar voor ons het hek open gedaan werd, zodat we over het enige echte resterende stuk Broekhovensedijk naar de Biest konden fietsen.

Op bezoek in de Kruishoeve op Groot Westerwijk afgelopen najaar wees de oude boer Jaan Hoozemans mij op het nog bestaande stuk Oude Tilburgsedijk. Deze foto is toen gemaakt nabij de kruising met de Groot Westerwijksestraat, met het gezicht naar Tilburg toe.

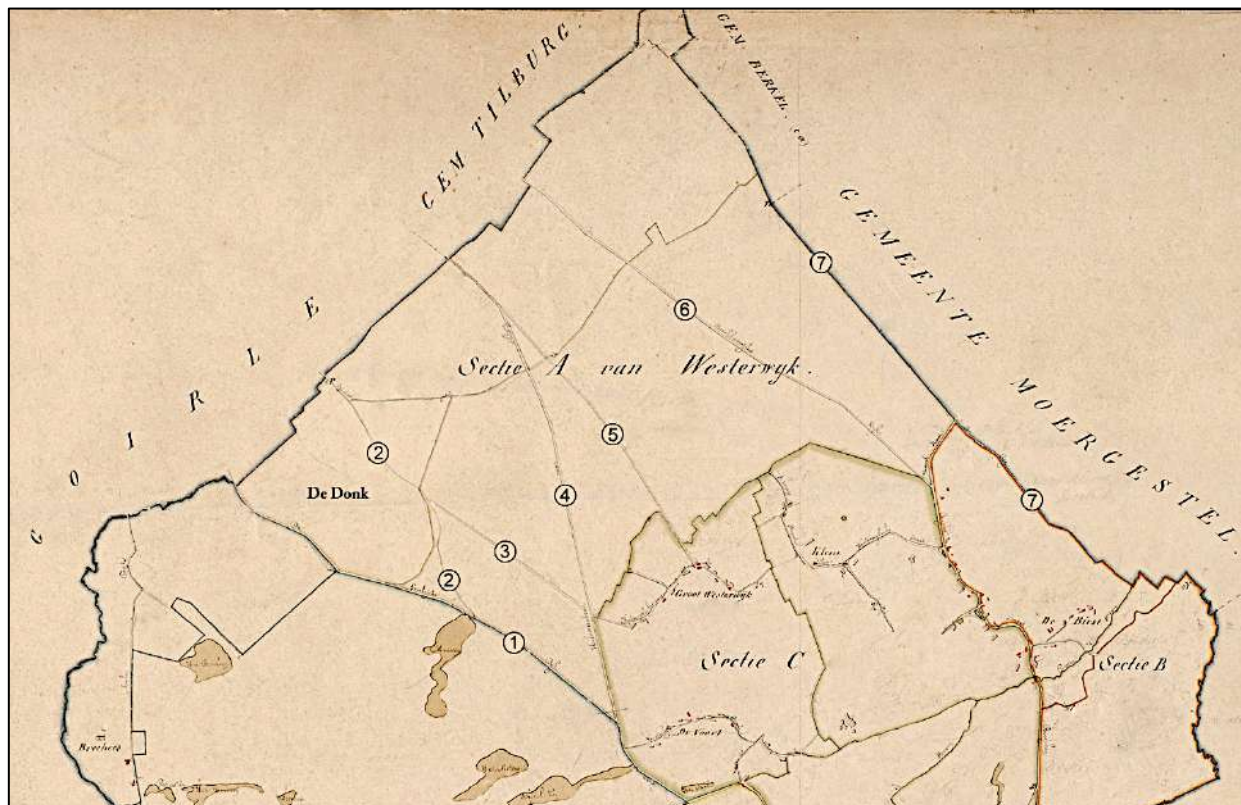
Onderweg op deze geslaagde excursie werd er op gewezen dat er veel wegen vanaf Hilvarenbeek en de Biest naar Tilburg gelopen hebben. Delen daarvan zijn te zien op de beroemde kaarten van de heerlijkheid Goirle en Tilburg van Diederik Zynen van 1760 en van Hendrik Verhees van 1791, die onderaan stoppen bij de ‘Beeksche Duynen’ (nu Beekse Bergen genoemd). Zes zijn er ook te zien op twee fraaie kaartjes van militaire afkomst die ik bij het genoemde artikel in TP&T 101 heb afgebeeld; de zevende, nog bestaande, weg ontbreekt op het niet helemaal voltooide

¹ Ed van Hees, “Aanleg van een dijk van Diessen op Tilburg.” In: Tussen Paradijs en Toekomst, nr. 101, 2017.

² Niet te verwarren met de Oude Tilburgseweg, een restant van de voormalige Tilburgse Grindweg.

³ Voor de wandelaars: van knooppunt 12 op de Goirlesedijk bij de Grote Voort/Nestven naar knooppunt 13.

tweede kaartje. Hieronder geef ik een exactere kaart, namelijk de driehoekige punt afgeknipt van de eerste kadastrale overzichtskaart van heel Hilvarenbeek van 1832.⁴ In deze figuur heb ik de zeven wegen van links naar rechts (west naar oost) genummerd.

Ter oriëntatie: onderaan links ligt Breehees en helemaal rechts De Biest. De linkerkant van de driehoek wordt gevormd door de grens met Goirle en Tilburg, die sinds de 13de eeuw lag op het stroompje “Oude Leij”. De rechterkant wordt gevormd door een weg die sinds 7 eeuwen de grens met Moergestel en Enschoot markeert. De verlengde top tussen Tilburg en de voormalige gemeente Berkel en Enschoot is de toenmalige “Princenhoeven”, nu Koningshoeven genaamd, waar Prins Willem II in 1835 hoeve Anna bouwde, genoemd naar zijn vrouw Anna Paulowna, gevolgd door vier hoeves vernoemd naar zijn kinderen, Hendrik, Sophia, Willem en Alexander.⁵ Het hele deel van de kaart aangeduid met “Sectie A van Westerwijk” en nagenoeg het hele daarop gelegen gebied met de vele vennen was onbewoond met uitzondering van het gehucht Breehees in de smalle strook langs de linkerkant. Bovenin Sectie C liggen twee niet direct op elkaar aansluitende bewoonde straten, respectievelijk Groot Westerwijk links en Klein Westerwijk rechts. Klein Westerwijk hoort bij de Biest en komt rechts uit op de druk bebouwde Biestsestraat. Onderin Sectie C, onder het woord Sectie, ligt de Voort.

De bundel wegen bestaat uit:

1. Goirlesedijk
2. Abcovensedijk
3. Donkweg
4. Oude Tilburgsedijk
5. Boterpad
6. Broekhovensedijk
7. Reyweg

⁴ Deze zogenaamde “minuutplannen” zijn te vinden en te downloaden op de website van het BHIC in Den Bosch.

⁵ Werner Hermans gaf een overzicht van de hoeves in dit tijdschrift, nummer 100, (nov. 2016) p. 60-66.

Nabij de Broekhovensedijk heeft nog de niet afgebeelde allang verdwenen Oude Baan gelopen. Opvallend is dat hier gesproken wordt van *weg*, *pad* en *baan*, maar ook vier maal van “*dijk*”. Dat heeft een reden die duidelijk is geïllustreerd in het verhaal over de weg van Diessen naar Tilburg. Deze zeer oude weg liep vanaf de Biest bij de Gulle Brabander over de Oude Baan naar Tilburg. Die “baan” door de hei en zandverstuivingen (de Beekse Duynen) was ’s zomers slecht begaanbaar door het rulle zand, en ’s winters door modder en waterpoelen. Daarom werd in zo’n geval een “dijk” aangelegd, een verhoogde weg met een goede ondergrond. De verhoging bedroeg circa driekwart el (een halve meter). Van de Biest vanaf de Veldbraak tot aan de grens met Tilburg werd de Oude Baan in 1823 vervangen door de Broekhovensedijk. Ik bespreek hierna alle zeven genummerde wegen kort.

De eerste twee wegen lopen van Hilvarenbeek naar Goirle. Deze twee zijn nog volledig intact.

De Goirlesedijk (1) begon op de driehoek bij café De Hemel en ging in Goirle over in de brede Winninxvoortschen dyk volgens de kaart van Zijnen, die op de eerste kadasterkaart van 1832 Wind Voortschen Dijk heet, en tegenwoordig Beeksedijk. De hoek in het begin van de Goirlesedijk bij de Hemel zit er nog steeds in. In die hoek lag een ven met de veelzeggende naam “Het Quel”.

De Abcovensedijk (2), die na de grenscorrecties in 1996 helemaal in Goirle is komen te liggen, bestaat nog volledig en voor een groot deel nog als zandweg. Deze takt nabij het Huisven af van de Goirlesedijk en loopt rechts langs De Donk of Donkven naar de buurtschap Abcoven in Goirle. Een bijzonderheid van deze weg is dat delen daarvan ’s winters vaak onderlopen als de Leij overloopt. Vroeger liep het hele gebied De Donk waar deze weg langs voerde elke winter onder.

De volgende weg was er alleen voor de bewoners van Groot Westerwijk. De op de kaart aangegeven Donk of Donkven was sinds 1390 bezit van de **Geburen van de Langebruys** op Groot Westerwijk. Daarom liep er een naamloze weg die ik hier *Donkweg (3)* doop van het einde van de Westerwijksestraat naar de Donk, waar hij aansloot op de Abcovensedijk. Na de verkoop van de Donk in 1918 had deze weg geen functie meer en is hij verdwenen. Aan de buurtschap Langebruys en de hele Westerwijk wordt in dit en het volgende nummer van dit blad een artikel gewijd.

Dan volgen twee wegen van Hilvarenbeek naar Tilburg, die in het noorden bij elkaar komen. Ik behandel ze in omgekeerde volgorde.

De Boterpad (5) komt eerst aan bod, omdat die de eerste weg van Hilvarenbeek naar Tilburg was, voor zover je kunt spreken van een “weg”. Om dat te begrijpen moet je de huidige Doelenstraat wegdenken. De weg van de Vrijthof naar Tilburg liep vroeger over het Pfaffestraatje en de Voortsepad naar de Voort.⁶ Vandaar liep een voetpad door de akkers naar de herberg midden op Groot Westerwijk, en verder over de Boterpad naar Groenewoud in Tilburg. Bij de herberg stond een tolhuisje waar reizigers vanuit Tilburg die naar Beek wilden tol moesten betalen.

Van deze oude weg rest nog een kilometer, van de Lage Wal langs de A58 tot de achterdeur van het Safaripark. Het eerste Goirlese stuk heet Oude Beeksepad en is geasfalteerd. Het tweede Hilvarenbeekse stuk, dat nog de naam Boterpad draagt, wordt momenteel bedreigd met verharding omdat het autoverkeer, m.n. van personeel van het Safaripark, in droge tijden stof-wolken veroorzaakt die hinderlijk zijn voor de bewoners van twee boerderijen die eraan liggen. Het alternatief om die achterdeur op slot te doen voor auto’s is kennelijk niet bedacht. De zandweg loopt dood bij het hek van het

⁶ Op de eerste kadastrale kaart van Hilvarenbeek sectie D2 is al de voorloper van de Doelenstraat te zien, een licht slingerende zandweg zonder bebouwing langs de Doelakkers, aangeduid als “Baan van Beek naar Tilburg”, die bij de Voort aansluit op de weg naar Goirle en vervolgens de Tilburgse Dijk.

Safaripark, zonder zijwegen, zodat dit zeer oude pad niet geschikt is als wandelpad, tenzij die deur opengaat voor wandelaars.

In 1753 besloot het dorpsbestuur van Hilvarenbeek om iets te doen aan de smalle veldweg van de Voort naar Groot Westerwijk en de tol aldaar. *De Tilburgsedijk (4)* was geboren. Er werd een nieuwe kaarsrechte weg aangelegd van de knik in de Goirlesedijk juist ten noorden van de Voort tot midden op de hei en dan met een knikje naar de Boterpad dicht bij de grens met Tilburg. Zodoende is dat laatste stuk Boterpad blijven bestaan tot de dag van vandaag, en heet het resterende eindje in Tilburg nu “Oude Beekse pad”.

Deze mooie zandweg, afgebeeld op de eerste pagina, heeft maar 100 jaar dienst gedaan als de belangrijkste verbindingsweg. In 1852 nam een groep vooraanstaande Bekenaren het initiatief om de verbinding met Tilburg te verbeteren. Dat had effect. Er kwam een provinciale weg, de *Tilburgse Grindweg*, die uiteraard nog niet voorkomt op de kadastrale kaart op pag. 3. Die liep vanaf de Paardenstraat in een nagenoeg rechte lijn naar Tilburg en sloot daar aan op de Broekhovensedijk vanaf de Biest. Na vijf jaar was dit helemaal nieuwe traject klaar. Maar één ding bleef bij het oude; de weg ging op Groot Westerwijk langs de herberg met de beruchte bijnaam “Voor in en achter uit”. Geen slecht idee, want het was een heel eind lopen naar Tilburg en terug.

En hoewel onder het Franse regime alle tollens waren afgeschaft kwam de tol bij de herberg op de nieuwe weg weer in gebruik. Op 14 oktober 1922, 65 jaar na dato, wordt in de gemeenteraad van Hilvarenbeek gevraagd “*Hoe het zit met den draaiboom aan de Westerwijk.*”, waar de voorzitter het gevatte antwoord op geeft: “*Hij hangt er nog.*” De raad neemt geen genoegen met dit antwoord en geeft de burgemeester opdracht de draaiboom te verwijderen als die op de gemeenteweg staat.

Op dit fragment van de bekende militaire kaart van circa 1858 is de tol vermeld, boven de knik in de Westerwijksestraat.

Op deze kaart die ten tijde van de aanleg van de Grindweg is gemaakt is ook de dan opeens “oude” Tilburgsedijk in volle glorie te zien, ten westen van en bijna parallel aan de nieuwe Grindweg.

Halverwege de aanleg van de grindweg in 1854, probeerden de gemeentes Moergestel en Hilvarenbeek nu ook een provinciale weg te krijgen vanaf Klein Westerwijk naar Moergestel. Hilvarenbeek bood aan daar een derde van te bekostigen. Maar de Provincie vond dat niet nodig; er lag al eeuwenlang een weg van de Biest naar Moergestel. Hilvarenbeek zou zich beter kunnen richten op een goede weg van Hilvarenbeek naar de Biest. Die weg, de Houtakkerseweg, in de vijftiger jaren omgedoopt in Hakvoortseweg, kwam er pas in 1892.

De volgende twee wegen komen niet van Hilvarenbeek maar lopen van de Biest naar respectievelijk Tilburg en Berkel.

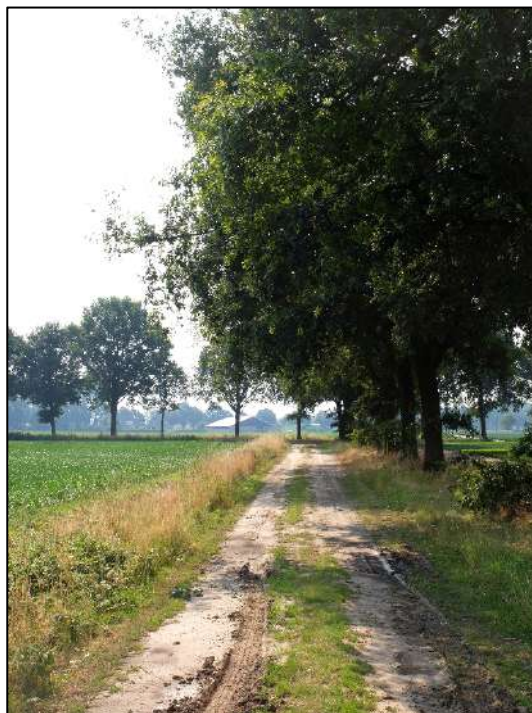
De Broekhovensedijk (6), van het vroegere einde van de Biestsestraat naar het gehucht Broekhoven in Tilburg, is op de eerste pagina al genoemd. Deze dijk is een deel van de oude verbinding van Diessen rechtstreeks naar Tilburg, vanaf het Laar over de Biestsedijk naar de Biest, dan de hele Biestsestraat af, en vanaf het punt waar de Biestsestraat vóór de komst van het kanaal

aansloot op de Heuvelstraat naar Moergestel bij de Gulle Brabander de kaarsrechte Broekhovensedijk door de heide en de Beekse Duinen. Het korte stuk tot aan het safaripark bestaat nog.

De Reyweg (7), die vaak wordt aangezien voor een nieuwe ontginningsweg, is in werkelijkheid zeer oud. Zoals op de kaart te zien is was dit de grensweg tussen de gemeente Hilvarenbeek en de gemeentes Moergestel en Berkel c.a. Dit was ook de grens tussen de “gemeente van de Biest”, de gronden waarvan de Biest in 1328 van hertog Jan III de gebruiksrechten kreeg, en de gemene gronden van Moergestel.

Reyweg, zoals op het straatnaambord staat, is eigenlijk een verkeerde aanduiding; het is de oude spelling voor Reeweg, wat grensweg tussen grondeigendommen betekent. De palen die de oude begrenzingen van grondstukken aangaven werden ook reepalen of reenepalen genoemd.

Deze weinig bekende weg van de Biest naar de Koningshoeven ligt er nog grotendeels en is goed bewandel- en fietsbaar. Maar de grens met de buurplaatsen Moergestel en Berkel-Enschot is voor de noordelijke helft verlegd naar het in 1921 geopende Wilhelminakanaal.

De Reyweg begint over de Biestse brug op de overgang Biestsestraat – Heuvelstraat (Moergestel). Op de foto hierboven is het resterende kleine zuidelijke deel tot aan de Bosscheweg te zien, met op de achtergrond de rundveestal aan de Akkerstraat. Het deel vanaf de Bosscheweg tot aan de noordelijke punt van de Gemeint is bij een ruilverkaveling in de zestiger jaren verdwenen.

Het circa twee kilometer lange noordelijke deel van de weg begint als landbouwweg, waarvan net als bij de Boterpad het eerste stuk gladjes geasfalteerd is en daarna een brede zandweg tussen mais en bieten. Na ruim een kilometer begint het natuurgebied Kerkeindse heide, waar we van Brabants landschap dwars doorheen mogen wandelen. Na een halve kilometer bospad lopen we een landgoed met de absurde naam Rendierhoeve in. Na nog eens circa 250 meter eindigt de weg

onder de rook van de Abdij van de Koningshoeven abrupt bij een knollenland met een dubbele prikkeldraadbarrière, mogelijk om te voorkomen dat de rendieren de knollen stelen. Dit is de grens met Enschoot. Links verborgen in de bosjes ligt het Berkven, waaraan vanaf de middeleeuwen het drielandenpunt Hilvarenbeek – Moergestel – Berkel en Enschoot lag.

Verder naar de Koningshoeven gaat het niet. Wel kan men rechtsaf de weg volgen langs het prikkeldraad tot aan de Herstalsedijk die vanaf de Heuvel naar de Koningshoeven gaat.

De parallelle wegen Oude Tilburgsedijk, Boterpad en Broekhovensedijk over de heide en zandduinen zijn alle drie voor een groot deel onderbroken door het Safaripark en recreatiepark Beekse Bergen. Ze zijn dus helaas nog maar voor een deel te bewandelen. Er zijn in het verleden door de Hilvarenbeekse zandpadengroep vergeefse pogingen gedaan om het voor wandelaars mogelijk te maken door het recreatiepark te lopen. Wij blijven het proberen. Waar een wil is is een weg.

Een curieus allegaartje voorwerpen

door Cees Prinsen

Cees Prinsen past de zegwijze ‘Een vliegende kraai vangt altijd wat’ als een handschoen. In tientallen jaren verzamelde hij een bonte stoet aan voorwerpen, die allemaal herinneren aan een verleden dat ver achter ons ligt. En bij elk object heeft hij een verhaal.

Aardappelschotel
Gemaakt van roodbakkend aardewerk met loodglazuur en afkomstig uit de boedel van een bevriend echtpaar uit Vorst-Laakdal (B). Ze hebben er zelf nog aardappels en stampot uit gegeten. Door het jarenlang schrapen met z'n allen uit die ene schotel is aan de binnenkant het glazuur totaal verdwenen. Let wel: het is een opdienschotel die niet op het vuur kan. De herkomst van dergelijk aardewerk is waarschijnlijk Bergen op Zoom of Torhout, maar even goed uit een pottenbakkerij langs de Vecht. Zo'n schotel is te zien op het beroemde schilderij De aardappelters van Van Gogh.

Beugelbal

Deze eikenhouten bal is nog aanwezig in museum De Dorpsdokter als laatste relict van het eertijds bekende beugelspel waarbij deze bal door een ijzeren ring gegooid moest worden. Het spel is te vergelijken met petanque. Vroeger was er op de Westrik bij de ‘kapelboerderij’ een beugelbaantje en de ballen werden bewaard in het bakhuisje.

In Limburg zijn nog cafés met een inbandige beugelbaan.

Boterkletser

Mijn oma Petronella Prinsen-Van den Bosch (1873-1960) van boerderij De Flierefluiters heb ik nog zien werken met deze kletser. Nadat ze een klont boter gemaakt had, kletste ze erop zodat het eventueel aanwezige vocht erop kwam pareten dat er dan met een doek werd afgedept.

De kwaliteit van de roomboter ging er dus op vooruit. Nadien kleurde ze de boter met saffraan, een natuurlijke kleurstof – niet te vergelijken met de chemische middelen van nu.

De kletser is gemaakt van lindehout en gedraaid uit één stuk.

Dodenlantaren

Deze blikken lantaren kan niet open, er kan geen kaarsje in want het is een symbool van de dood. Hij is afkomstig uit Arendonk en ik heb die gekregen van Aloïs Segers, wiens moeder, afkomstig uit die plaats, getrouwd was met ‘Wai’ Naaijken op de Diessenseweg.

De lantaren hing drie dagen en nachten links van de voordeur. Rondtrekkend volk, schooiers, kooplui en zigeuners kenden deze traditie en wisten: daar kan ik dezer dagen niet terecht. Gezien de geringe grootte staat dit exemplaar bekend als kinderdodenlantaren.

Het gebruik is ook bekend in Zundert, Klein Zundert, Alphen, Dordrecht (in de buurt van het Oudemannengasthuis) en Doetinchem. Niet in Hilvarenbeek. Het Noord-Brabants Museum in Den Bosch bezit er twee die afkomstig zijn uit Besoijen. Deze zijn zwart geschilderd met witte doodskoppen en knekels en veel groffer uitgevoerd.

Er is mij weinig literatuur over bekend.

Hooiklos of hooihaak

Afkomstig uit de oude boerderij van Van Dijk op de Tilburgseweg en ik heb hem gekregen van Jan Merckx die getrouwd was met Annie. Het is een zeldzaam stuk boerengerief. Hij fungeerde als een primitief katrol want de slijpsporen zijn nog goed te zien. Vooral als bijvoorbeeld hooi op een platte boerenwagen hoog was opgetast was dit een onmisbaar hulpstuk.

Het mooie is dat deze hooiklos uit één stuk gemaakt is van mispelhout. Het ene gat is een natuurlijke vergroeiing en dit bewijst maar weer eens dat de natuur een perfecte leverancier kan zijn van geriefhout. Overigens vinden kennissen dat dit een voelvorm is...

Inmaakpot

Deze grote inmaakpot komt waarschijnlijk uit het Duitse Kannenbackersland, ten zuidoosten van Koblenz of uit Boufilloux (B). Vroeger was groente inmaken als wintervoorraad erg bekend. Eigenlijk werd de groente ingelegd met laagjes zout ertussen, afgedekt met een rond plankje met een steen erop. Denk aan augurkjes in het zuur of beter nog: zuurkool.

Kruik met het Tilburgs wapen

Mijn schoonvader, Louis van Doorn kreeg bij zijn afscheid als ambtenaar van de gemeente Tilburg deze kruik cadeau van het stadsbestuur op 13 oktober 1968. Natuurlijk staat deze kan symbool voor de gekende Kruikenzeiker. Het is waarschijnlijk een product uit dezelfde streek als de inmaakpot en dergelijke producten staan bekend als Keuls aardewerk.

Margarinevat

Ook weer een pot van zogeheten Keuls aardewerk. Dergelijke vaten stonden in een kruidenierswinkel op de toonbank met klonten margarine erin (ook wel kneut genoemd). Dat wekte de suggestie van volle roomboter. Maar natuurlijk is margarine niets meer of minder dan namaakboter. Interessant is de ingebakken tekst 'margarine' op dit vat. Deze tekst bewijst dat deze pot op bestelling gemaakt is.

Zaterdag 22 juni in cultureel centrum Elckerlyc

**Symposium ter herdenking van de
500^e geboortedag van
Ioannes Goropius Becanus (1519 – 1573)**

Met sprekers uit Nederland en Vlaanderen

*Noteer vast in uw agenda!
Nadere informatie volgt*

Langencruys

Een legendarische buurtschap op Groot Westerwijk

door Ed van Hees

De legende hoe Johanna hertogin van Brabant, Limburg, Luxemburg en Neder-Lotharingen (1332 – 1406) eens op Groot Westerwijk belandde wordt al eeuwen doorverteld. In dit artikel vertel ik het waargebeurde verhaal zoals de bewoners van de buurtschap Langencruys¹ het hebben overgeleverd, en bespreek ik de ontwikkeling van het gehucht Groot Westerwijk tot in de 20ste eeuw.

Najaar 1390

Op een namiddag in het najaar van 1390 reisde Hertogin Johanna per koets van haar kasteel in Turnhout naar Den Bosch, het administratieve centrum van het noordelijke kwadrant van het hertogdom, de Meijerij van Den Bosch. Daarbij werd de route gevolgd over Roover, Gorp en Abcoven naar Tilburg, waar overnacht zou worden. Maar nabij het oude gehucht Abcoven bij Goirle ging het mis. In het vallende duister raakte het gezelschap van de weg en de rijtuigen liepen vast in het moeras van het Donkven, langs de huidige Abcovensedijk. Hulp leek nabij, maar de bewoners van Abcoven weigerden de hertogin te hulp te komen, naar verluidt uit wrok vanwege de verwoestingen die de bendes van Gelre twee jaar eerder aangericht hadden in het grensconflict met Brabant.² De begeleiders van de hertogin trokken daarop naar het oosten door het onherbergzame gebied. Zodoende kwamen ze na drie kilometer uit bij een groepje boerenwoningen op Groot Westerwijk. De bewoners van deze buurtschap snelden direct te hulp, en het lukte hen om met hun ossen de koetsen uit het moeras te trekken.

*Johanna Duxissa Brabante,
regeerde 51 jaar.*

Doorreizen naar Tilburg zat er in het duister niet meer in. Het gezelschap trok naar Groot Westerwijk, waar de hertogin onderdak kreeg in een boerderij. De huidige bewoners van deze boerderij vertellen nu nog met trots dat de fameuze hertogin Johanna bij hun overnacht heeft.

Kerstmis 1390

Op de dag voor kerstmis daaropvolgend, krijgen de bewoners van Groot Westerwijk het bericht dat hertogin Johanna hen als dank voor de bereidwillige, dappere hulp de hele Donk geschonken heeft, een veengebied van 64 hectaren groot. Vanaf die dag laten zij elk jaar op kerstavond een mis opdragen voor het welzijn van de hertogin en haar nakomelingen. Eeuwenlang heeft dat plaatsgevonden in hun eigen kapel op de Westrik, die eveneens bezit was van de “gemeyne nabuieren van Groot Westerwick”³, tot die in 1906 verkocht werd aan de parochie Hilvarenbeek.

¹ In de loop der eeuwen treffen we verschillende spellingen aan van de naam van deze buurtschap; zie de lijst aan het einde van dit artikel. Ik heb gekozen voor de meest voorkomende in het Beekse archief: Langencruys.

² Het argument waarom de Goolse boeren niet kwamen helpen ontleen ik aan “Rond de Schutsboom”, Heemkundige Kring Goirle, jaargang 10 (1992), nr. 2.

³ In het volgende artikel over de Westerwijk wordt de geschiedenis van deze bijzondere kapel behandeld.

Aan de kapel was geen officie verbonden; de zondagsmis in de kapel werd eeuwenlang verzorgd door de parochie Oisterwijk, en later om en om door de parochies Hilvarenbeek en Goirle. De Johanna-mis op kerstavond werd opgedragen in de grote kerk van Hilvarenbeek.

De Hilvarenbeekse historicus Dr. P. de Brouwer haalt in 1947 in zijn boek over de geschiedenis van Hilvarenbeek aan, dat ter herinnering aan dit gebeuren “tot nu toe ’s avonds om negen uur – althans in rustige tijden – in de Beekse toren met een kleine klok geluid wordt”, in de volksmond het Johanna-klokje genoemd, waarvoor in de loop der tijden verschillende “schellen” gediend hebben.⁴ In 1914 zweeg het Johannaklokje vanwege de mobilisatie, en pas op 12 november 1927 is het gebruik hervat, na een voorstel daartoe in de gemeenteraad. Adriaenssen (1987, p. 409) vermeldt dat voor dat avondklokje de in 1536 gegoten Lucasklok gebruikt werd, en plaatst er een foto van de klok bij. Lauwers (1924, p. 23) stelt echter dat het Johanna-klokje afkomstig was van de kapel op Groot Westervijk, waar in de 18de eeuw geen diensten meer gehouden werden.

Het lange kruis

Ter herinnering aan de gebeurtenissen richtten de boeren van de buurtschap een groot houten kruis op vóór de hoeve waar hertogin Johanna verbleef. Het bouwhuis dat er in 1390 stond is tijdens de eerste golf van herbouw van de “bouwhuizen” in 1785 vervangen door een bakstenen boerderij (pag. 8), en in 1960 is die 175 jaar oude boerderij vervangen door een moderne.

Het houten kruis voor de boerderij is al die tijd in stand gehouden en de boerderij kreeg in de volksmond de naam Kruishoeve. Na de herbouw in 1960 werd die naam op de gevel vastgelegd.

De buurtschap op Groot Westervijk rond de Kruishoeve kreeg al snel na het oprichten van het kruis de naam *Langencruys*. Die naam is eeuwenlang gebruikt. In de Beekse archieven van de 15de tot in de 18de eeuw komen vele vernoemingen van hoeven en grondstukken “aent Langencruys opte Westervijk” voor, zie m.n. het lijstje aan het einde van dit artikel. Maar uiteindelijk is in 20ste eeuw, waarin veel historische kennis verloren is gegaan, de naam Langencruys toch vergeten.

Het kruis met het jaartal 1390 erin gebeiteld is in de loop van 6 eeuwen vele malen vernieuwd. Het huidige kruis, in 1981 gemaakt door Jac van Trier van de Grote Voort, waarvoor de “Nabuuren der Groote Westervijk” 40 gulden aan eikenhout betaald hebben, is circa 1,70 meter hoog boven de grond.

In 1462 begon Philips de Goede orde op zaken te stellen met betrekking tot het grondgebruik in het hertogdom Brabant. Er werden kopieën gemaakt van alle hertogelijke octrooien waarbij rechten op gronden verleend waren, die werden overgebracht naar de Rekenkamer in Brussel. Veel rechthebbenden konden echter de originele documenten niet meer tonen. Zo was bijvoorbeeld het octrooi van 1328 waarbij tegen betaling het gebruik van het hele grondgebied van de Biest

⁴ Hij stelt daarbij expliciet dat er in Hilvarenbeek dus geen “Irrglocke” – avondklok voor de dwalenden – bestaan heeft. (De Brouwer, 1947, p. 15)

verkregen werd al verloren gegaan, waarschijnlijk toen in 1388 het gehucht is platgebrand door de bendes van Gelre. De Schepenen van Hilvarenbeek verklaarden echter in een vidimus van 18 januari 1417 dat zij het octrooi met de gekochte rechten gelezen hebben, en die verklaring werd aanvaard. De “gheburen van den Langencruyce” konden echter de schenkingsakte van hun gemeente “Doncvenne” door hertogin Johanna niet tonen, waardoor zij alsnog een cijns over hun eigendom moesten betalen.⁵

Enkele vermaarde Bekenaren die stammen van de buurtschap Langekruis.

In vroegere eeuwen werd als iemand zich in een nieuwe woonplaats vestigde vaak de plaats van herkomst gebruikt als achternaam. Van de buurtschap Langekruis stamt een familie die zich al in de 15^e eeuw elders in Hilvarenbeek gevestigd heeft en de naam Langekruis meevoerde, waarvan nakomelingen belangrijke posities verworven hebben. Stamvader Matheus van der Langencruys, woonachtig op 't Loo, is rond 1500 de schout van Hilvarenbeek.

Zijn kleinzoon Jan Joannes van der Langencruys, verlatijnsd tot Langecrusius, Longacrusius of Longa Cruce, is de meest vermaarde telg. Hij volgde zijn eerste onderwijs aan de kapittelschool van Hilvarenbeek en werd kort voor het begin van de Tachtigjarige oorlog in 1566 hoogleraar in de letterkunde en rechtsgeleerdheid aan de oudste Nederlandse universiteit, die van Leuven. Hij werd gekozen tot bisschop van Roermond, maar weigerde na jaren van onderhandeling deze post omdat de “Hollandse” Raad van State de belastingvrijdom voor de kerkelijke goederen die door de hertog van Parma was beloofd niet gestand wilde doen. Hij overleed in 1604 als proost van het kapittel van Casselt in Frans-Vlaanderen. (Adriaenssen, 1987)

Achterkleinzoon Matheus Langecruys, geboren in 1584, werd in 1610 plebaan van Hilvarenbeek en in 1612 landdeken van het district. Tijdens het Twaalfjarig Bestand, waarin de R.K. godsdienst opleefde, richtte hij met enkele notabelen met toestemming van de bisschop de Broederschap van het H. Sacrament opnieuw op. Deze groepering bestaat nog steeds, onder de naam Venerabele Gilde. Toen de knevel weer aangedraaid werd vertrok hij naar het Spaanse Antwerpen waar hij tot zijn dood in 1662 pastoor van het Begijnhof was. (De Brouwer, p. 33)

De Donk en De Goirlesche Weide

De Donk oftewel Donkven was tot 1918 “woeste grond”, niet ontgonnen en in cultuur gebracht. Dit laaggelegen grondstuk langs de Oude Leij bestond uit een ven en dras- of moergebied, dat elke winter onderliep. De rechthebbende boeren van Groot Westerwijk konden dit veen gebruiken om schapen op te hoeden – in de archieven komen schapenhouders en -handelaren op Groot Westerwijk voor – om te plaggen voor de stal en voor dakbedekking, en er werd elk jaar een hoeveelheid turf gestoken voor brandstof. De turf werd onder de rechthebbenden verdeeld, voor de laatste maal in 1918. Daarna werd de gehele Donk verkocht, zoals we hierna zullen zien.

In het eerste Brabantse kadaster van 1832 treffen we de vermelding van de Donk samen met de “Goirlesche Weide” aan langs de Goirlesche Dijk. Op de uitsnede uit de minuutkaart die is afgebeeld in het artikel over de wegen naar Tilburg in dit blad is de Donk duidelijk zichtbaar. Daarop is ook te zien dat De Donk en de Goirlesche weide tegen de Oude Leij liggen, die de grens tussen Goirle en Hilvarenbeek vormde.

De sterk zigzaggende Westerwijksestraat liep vanaf de Biestsestraat tot aan de Tilburgse Dijk. In het midden is er een opvallende onderbreking tussen Groot Westerwijk en Klein Westerwijk dat bij De Biest hoort. De Klein Westerwijksestraat ging over in de Schaapstraat naar het noorden. In de 20ste eeuw is het laatste stukje Klein Westerwijksestraat afgebogen naar de Groot Westerwijksestraat en is de Schaapstraat in onbruik geraakt. Dit wordt in het volgende artikel verduidelijkt.

Toen na de verkoop van de Donk in 1918 de weg van de Westrik naar de Donk zijn belang verloor is de Westerwijksestraat vanaf de knik rechtdoor getrokken zodat die loodrecht op de Goirlesedijk uitkomt. Op de foto van de Tilburgsedijk in het bovengenoemde artikel over de wegen naar Tilburg is de huidige kruising van dit nieuwe stuk met de Tilburgsedijk te zien.

⁵ Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, inventarisnr. 5283, 1468.

De minuutkaart laat duidelijk zien dat het Donk met zijn oppervlakte van 64 hectare zo groot was als het hele gehucht Groot Westerwijk. De omvangrijke naastgelegen percelen bestonden uit heide en stuifduinen, de Beekse Duinen of Beekse Bergen. Op de pagina hiernaast is de detailkaart van het Donkven afgebeeld. Bij de gemeentelijke herindeling in 1996 is de grens met Goirle hier een flink stuk opgeschoven. Het hele gebied tot aan het Safaripark Beekse Bergen ligt nu in Goirle.

De Afdeling Westerwijk en de verenigde naburen van Groot Westerwijk

In de Franse tijd werd de heerlijkheid Hilvarenbeek met de gehuchten Biest, Breehees, Dun, Esbeek, Gorp, Roovert, Voort en Westerwijk een zelfstandige gemeente.⁶ In het kadaster van de Provincie Noord-Brabant van 1832, werd echter nog onderscheid gemaakt in het grondbezit van de Gemeente van Hilvarenbeek, de Gemeente van De Biest en de Geburen van De Westerwijk.

In de in 1851 tot stand gekomen Gemeentewet is in Artikel 217 bepaald dat voormalige dorpen die in een grotere gemeente opgenomen zijn of worden, die beschikken over eigen vermogen, kunnen blijven bestaan als afzonderlijke “afdelingen” binnen die gemeente, met behoud van dat vermogen. Daarmee kregen de vermogens van De Biest en De Westerwijk, dan elk nog bestaande uit circa 64 hectare gemene gronden, in principe de mogelijkheid van bescherming. Het instellen van een afdeling diende te geschieden door Gedeputeerde Staten (GS) op voorstel van het gemeentebestuur. De gemeente Hilvarenbeek ondernam echter niets in die richting.

Twintig jaar later was de gemeente Hilvarenbeek voornemens alle bezittingen van De Biest en De Westerwijk te gelde te maken, wat buurgemeente Moergestel al direct na het tot stand komen van de Gemeentewet gedaan had met de vermogens van drie gehuchten. De inwoners van De Biest verzetten zich daar met succes tegen⁷, waarna de gemeenteraad besloot tot instellen van de Afdelingen Biest en Westerwijk en aldus werd aan GS van Noord-Brabant voorgedragen. GS stelden voor deze afdelingen een “verbandregeling met de algemene huishouding der gemeente” vast waarin de betreffende grondstukken opgesomd worden.⁸

In de regeling werd het beheer van de gemene gronden overgelaten aan de afdeling zelf. Daartoe werden drie regenten aangesteld uit en op voorstel van de inwoners, zoals al eeuwenlang het gebruik was in De Biest. In Groot Westerwijk met slechts 8 of minder rechthebbenden werd het beheer tot dan toe door de oudste boer gedaan. Nu kreeg ook de Afdeling Westerwijk drie regenten, die 38 jaar later de gemeente een pijnlijke verrassing bezorgden zoals we hierna zullen zien.

De Donk ligt ingeklemd tussen de Goirlesche Dijk (links) en de Abcovensche Dijk (rechts). Van onder rechts komt de “Donkweg” aan, die van het toenmalige einde van de Westerwijksestraat met een knik naar de Donk liep. De afstand van de Kruishoeve tot de Donk bedraagt over deze weg bijna 3 kilometer. Deze na de verkoop van de Donk in onbruik geraakte weg is grotendeels verdwenen maar is in het landschap nog wel herkenbaar.

De kadastrale nummering van Sectie A begint bovenaan met een strook in de middeleeuwen al in cultuur gebrachte beemden genummerd 1 t/m 49 langs de Oude Leij, de grens met Goirle. Deze beemden, de Goirlesche Weide genoemd, zijn van oudsher eigendom van Goirlenaren. Het hele Donkven daaronder, met nummer 50, is eigendom van de “Geburen van de Westerwijk”. De percelen ernaast tonen hetzelfde patroon, met bovenaan de beemden genummerd 51 etc. en daaronder heide. Het “Donkven” is ten tijde van de opmaak van het kadastrale register al ver uitgemeerd en het ven bestaat niet meer. Het hele 64 hectare grote perceel staat dan te boek als heide.⁹

⁶ “Alphabetische Naamlijst”, 1828. In deze lijst is Breehees geschreven als ‘Breehuis’.

⁷ De Biestenaren wonnen juridisch advies in. De adviseur vond een vergelijkbare casus. Al vanaf 1852 voerden de regenten van het gehucht Heizen in de gemeente Moergestel een proces tegen het gemeentebestuur dat ook hun gemeynte wilde verkopen. Na 6 jaar procederen erkende de Hoge Raad Heizen als afdeling met een eigen vermogen. De adviseur concludeerde op basis hiervan dat de ook afdeling Biest reeds al bestond. Voor meer bijzonderheden zie Van Hees, 2015.

⁸ De verbandregeling van 31 augustus 1871, is na Koninklijke goedkeuring samen met de verbandregeling van de Afdeling Hulst met de gemeente Zes-Gehuchten (nu in de gemeentes Geldrop en Eindhoven) gepubliceerd in het Provinciaal Blad 1872 (Besluit № 2, 11 januari 1872).

⁹ In de verbandregeling van De Westerwijk wordt gesproken van “De Goirlesche Weide of Donk”. Dit is dus een opmerkelijke verschrijving. De Goirlesche weide is niet een andere naam voor de Donk.

Overzicht van Het Donkven met toegangswegen, samengesteld door de minuutkaarten A1 en A3 aan elkaar te plakken. De minuutkaarten zijn 45° rechtsom gedraaid t.o.v. de windroos zoals aan de roosterlijnen te zien is.

De beemden langs de Oude Leij waren zoals gezegd ten tijde van de invoering van het kadaster bijna alle 85 in bezit van inwoners van Goirle. De oorsprong daarvan ligt al acht eeuwen terug. Hendrik I, de eerste hertog van Brabant en Neder-Lotharingen heeft in 1230 een strook van 900 ha groot langs de zuidrand van de heerlijkheid Tilburg en Goirle aan Hilvarenbeek gegeven, waarmee de grens op het stroompje de Leij (nu Oude Leij genaamd) kwam te liggen. De beemden langs de Leij stamden uit de middeleeuwen, net als de beemden langs het Spruitenstroompje in de Biest, en zijn bij deze “grenscorrectie” in bezit gebleven van Goirlese boeren.¹⁰

In 1911 werd een nieuwe verbandregeling opgesteld voor de Afdelingen Biest en Westerwijk.¹¹ De aanleiding hiervoor was dat GS strikte naleving van de regelingen eiste m.b.t. de rechten van de belanghebbenden. Deze regeling spreekt alleen van “de opbrengst der gronden van de afdeelingen”, en benoemt geen percelen meer.

De wijze woorden “*Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen*”, zijn aan de Westerwijkers voorbij gegaan. Zij verkochten de Donk in 1918 aan de Goirlese grootgrondbezitter Eduard Van Puijenbroek, eigenaar van het landgoed Roover. De Nieuwe Tilburgsche Courant meldde dat de nieuwe eigenaar direct na de verkoop startte met de ontginning.

*Ontginning van de Donk in 1918*¹²

¹⁰ Er wordt ten onrechte wel betwijfeld dat de grens indertijd op de Leij is gelegd. Een schriftelijke bron waarin het hele “Rivierken de Leij” onomstotelijk als grens is aangegeven is de “Articulen van Designatie” die Floris van Merode liet opstellen toen hij in 1607 het leengoed Hilvarenbeek erfde van zijn echtgenote, de Vrouwe van Oirschot. (RAT 700 Dorpsbestuur Hilvarenbeek, inventarisnr. 50)

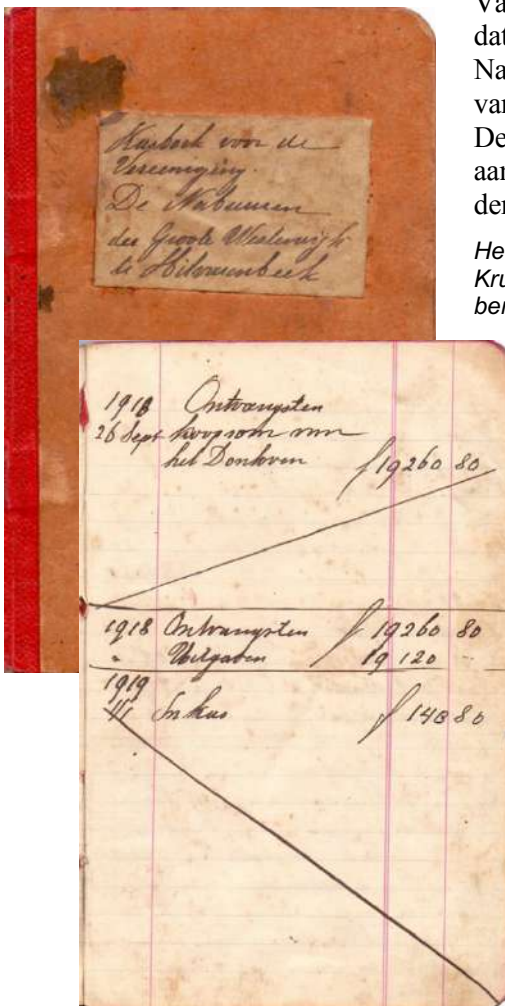
¹¹ Gepubliceerd in het Provinciaal Blad 1912 (Besluit № 24, 23 juli 1912).

¹² Fotoboek *Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen* (van Gils en Peeters, 1994). De originele foto met opschrift “ontginning van de Donk” op de achterkant, bevindt zich in het archief van Eduard van Puijenbroek.

De verkoop verliep niet zonder slag of stoot, maar onttaarde in een regelrecht conflict van de gemeenteraad met de Afdeling en Van Puijenbroek. De aanleiding was dat de gemeente het verzoek kreeg van Kerstens c.s. in Tilburg om de aan elkaar grenzende grondstukken Donkven en Huisven aan weerskanten van de Goirlesedijk te mogen kopen. De Raad stemde daar op 24 augustus 1918 mee in, zonder overleg met de Afdeling. Voor het Donkven werd een prijs van f 250 per Ha gevraagd, dat is f 16.050 totaal, en voor het Huisven f 200 per Ha. Al een jaar eerder was in de Raad besproken dat “De Donk” wel verkocht kon worden, waarbij een deel van de opbrengst aan de boeren van Groot Westervijk gegeven zou worden en de rest in de gemeentekas zou gaan. Tevens zou de Afdeling dan opgeheven kunnen worden, want de geringe inkomsten zouden het instandhouden van een afdeling niet billijken. Vanwege de oorlogssituatie werd toen besloten de verkoop uit te stellen tot betere tijden. Toen nu bekend werd dat de Raad besloten had tot verkoop aan Kerstens c.s. verkochten de regenten zelf de Donk aan Eduard van Puijenbroek, die eerder gevraagd had deze grondstukken te kunnen kopen en nu onverwijld aan de ontginning begon.

Van Puijenbroek betaalde de boeren die in de veronderstelling dat de afdeling hiermee ten einde kwam de “Vereeniging De Nabuuren der Groote Westervijk” oprichtten, de riante prijs van f 300 per ha. De hele opbrengst werd belegd bij de staat. De gemeente kon dus fluiten naar het door haar toegeëigende aandeel in de opbrengst. De Tilburgsche Courant meldde onderkoeld “wel benieuwd te zijn naar de afloop”.

Het kasboek van de vereniging dat loopt tot 1989 wordt op de Kruishoeve bewaard. Hierin zien we dat de naburen op 26 september 1918 f 19.260,80 ontvingen voor de verkoop van het Donkven.

B&W bleven vasthouden aan het raadsbesluit, maar GS besloten dat besluit dat niet door de afdeling ingediend was niet goed te keuren. Daarmee was “de kwestie” nog niet van de baan. Toen Van Puijenbroek vijf maanden later aan de gemeente vroeg om woeste gronden langs de Goirlesedijk te mogen kopen voor ontginning, werd door de Raad met 4 tegen 2 stemmen besloten de contacten met Van Puijenbroek af te breken. Enkele weken later diende zich een nieuwe koper voor het Huisven aan. Daarop werd alsnog het Raadsbesluit tot verkoop van Huisven en Donkven aan Kersten c.s. ingetrokken en werd besloten het Huisven publiek te verkopen. GS stelde toen voor dat de gemeente het Huisven zelf gedeeltelijk zou ontginnen, en met de opbrengst daarvan op het overige deel een bos zou aanleggen dat een geregelde opbrengst kon leveren. Daar had de Raad wel oren naar en aldus geschiedde, waarmee de kwestie uiteindelijk toch opgelost was. Op 19 juli 1919, bijna een jaar na dato, werd de verkoop van het Donkven aan Van Puijenbroek alsnog formeel goedgekeurd.

In december 1923 besloot de gemeenteraad alsnog de Afdeling Westervijk op te heffen. Echter de formeel nog bestaande Afdeling beschikte over een aardig kapitaaltje uit de verkoop, daarom weigerde GS de opheffing goed te keuren. De Afdeling bleef na de wijziging van de gemeentewet in 1996 nog bestaan tot de afloop van de overgangsperiode in 2001.

De vereniging die tot 2001 de rol van afdeling speelde en ook weer werd bestuurd door drie “regenten” bestaat nog steeds. De pot wordt nu beheerd door de eigenaar van de Kruishoeve. Jaarlijks vindt nog de uitkering plaats aan de overgebleven naburen van Groot Westervijk die over tenminste 4 hectaren grond beschikken. Dat zijn er op dit moment nog 5. Met de jaarlijkse “teerdag” die ook uit de pot betaald werd is wel gestopt.

De bevolking van Groot Westerwijk

Groot Westerwijk is een zeer oud gehucht op zichzelf, waar zoals hiervoor vermeld is vermoedelijk al vanaf de 8ste eeuw een kapel staat. Klein Westerwijk behoort niet tot Groot Westerwijk, maar tot De Biest. De scheiding tussen Groot en Klein Westerwijk ligt heden ten dage voor ons gevoel op de autoweg N269. Dat wordt nog versterkt doordat de huidige straatnaam Klein Westerwijksestraat doorloopt tot bij het viaduct over de autoweg. In werkelijkheid ligt de grens een stuk verder naar het oosten. De kapel hoort nog bij Groot Westerwijk.

Het bewoonde gebied van Groot Westerwijk strekt zich uit langs de Westerwijksestraat, van de Tilburgse Dijk in het westen tot en met de kapelhoeve in het oosten. Er zijn drie nog steeds bestaande zijstraten; hieraan hebben geen huizen gestaan.

De bekendste huizen waren de nog bestaande Kruishoeve tegenover de Kommerstraat en de Kapelhoeve nabij de kapel, en daar midden tussenin de herberg bij het begin van de Boterpad en het Heiligstraatje. Er zijn buiten de deels nieuw gebouwde Kruishoeve nog drie oude boerderijen bewaard gebleven, zoals deze tegenover de Kruishoeve, waarvan zelfs het bakhuis nog intact is.

Aan het begin van de 18de eeuw vertoonden de dorpen en gehuchten in de Meijerij nog tekenen van de verwoestingen door de invallen van de Fransen in de voorgaande eeuw en de

lange verwaarlozing door de Staten, maar er was ook al duidelijk sprake van herstel. In 1756 stonden in de hele Westerwijk 32 woningen, waarvan er 6 “ledigh staand” of onbewoond waren.¹³ Hiervan komt circa een derde voor rekening van Klein Westerwijk in De Biest. Het aantal van circa 16 woningen op Groot Westerwijk in het midden van de 18de eeuw was vermoedelijk het hoogtepunt in de hele periode tot dan toe.

Ten tijde van het eerste kadaster (1832), na de sterke opleving van de economie in midden Brabant sinds de Franse tijd, zijn er volgens het register van het kadaster – de zgn. OAT – op Groot Westerwijk 21 daadwerkelijk bewoonde huizen¹⁴, die echter van slechts 13 eigenaren zijn. De Erven Janssen bezitten dan drie boerderijen waaronder de herberg, de erven Damen ook drie waaronder de Kruishoeve, weduwe Van der Sande bezit er twee, weduwe Van Oirschot bezit een boerderij en een klein huisje, en Bartel Jan van Rooij ten slotte bezit bij zijn boerderij ook nog een klein huis. Dan is er nog de bekende huisjesmelker Burgemeester Huijsmans die twee kleine arbeidershuizen exploiteert aan de rand van Groot Westerwijk. Huijsmans buiten beschouwing gelaten zijn de namen van de huiseigenaren in 1832: van Beers, Damen, van Gestel, van de Gevel, van Gorp, van Heusden, Janssen, van Oirschot, van Rooij, van der Sande, Schepens en Timmermans. De meeste van deze namen komen tot in de 20ste eeuw voor op Westerwijk en De Biest.

De gemeentelijke lijst van inwoners van 1826¹⁵ geeft een heel ander beeld. Van de 19 huizen met huisnummers 150 t/m 167 worden er slechts 8 bewoond door de eigenaar zelf. Bij de 11 huurders of pachters komen veel namen voor die hier niet zo bekend zijn; dit betreft een veel vluchtiger populatie die geen onroerend goed erft en die komt en gaat naar gelang er emploti vinden is. De acht eigenaren van de boerderijen zijn ook de rechthebbenden op de Donk, die als de “Geburen van de Westerwijk” zijn vermeld in de OAT.

¹³ RAT 700 inv.nr. 940 en verder, “quohier van alle wooningen”, vanaf 1756 etc. vijfjaarlijks tot 1791.

¹⁴ Ook meester Broeders (1838) vermeldt bij “Wijk D. Het gehucht Westerwijk” 21 huizen.

¹⁵ RAT 0909, Bevolkingsregister Hilvarenbeek 1826, Inv. nr. 3135, Westerwijk.

De Kruishoeve

In de 15de eeuw vestigde een familie uit de buurtschap Langencruys zich op 't Loo en kreeg daar de naam Langencruys. Eind 19de eeuw vestigde Jan van de Loo zich in de Kruishoeve en was de virtuele cirkel rond. Hij was medeondertekenaar van de verkoopakte van de kapel in 1906. Zijn kleinzoon Janus Hoozemans, 80 jaar oud, vertelde mij afgelopen najaar bij de keukenkachel met zichtbaar plezier dat opa Van de Loo letterlijk en figuurlijk goed geboerd had. Hij had vier dochters en kon ze elk een boerderij geven op de Westerwijk.

De in 1785 herbouwde Kruishoeve, een van de eerste stenen langgevelboerderijen, gefotografeerd rond 1940, met het hele gezin Hoozemans - van de Loo en het paard voor de zijgevel. (foto in bezit van de familie)

Dochter Jana bleef op de kruishoeve en trouwde in 1934 met Driek Hoozemans uit Moergestel. De drie andere boerderijen van de dochters Van de Loo zijn door ruilverkaveling en schaalvergroting verdwenen.

Janus is in 1937 in de Kruishoeve geboren. Hij overleed in december j.l. Zijn zoon Herman zet het rundveebedrijf voort. Dochter Yvonne die naast de Oude Biest woont vertelde dat ze 's zomers met de koeien naar de weiden op het Huisven liepen, een tocht van een half uur over de Groot Westerwijksestraat en de Heidedreef tot over de Goirlesedijk. En nog steeds wordt tegen de zomer het jongvee dat niet gemolken wordt naar de zomerweide gebracht, maar nu met een veewagen en de hele familie helpt daarbij.

Achter de in 1960 nieuw gebouwde boerderij staan nog de bijgebouwen uit 1785, met van rechts naar links bakhuis, schuur en varkenshok, stal voor jongvee en het karschop.

De Herberg

Hoe klein het aantal inwoners ook was, geen enkel gehucht kon vroeger zonder bierbrouwerij omdat het putwater vaak niet geschikt was om te drinken. Midden in het gehucht Groot Westervijk tegenover de afsplitsing van Heiligstraatje en Boterpad heeft eeuwenlang een boerderij met brouwerij gestaan, waar ook herberg gehouden werd. Ook een goede plek voor dorstige reizigers; er moet enig verkeer geweest zijn op deze oude doorgaande verbinding tussen Goirle en Moergestel over Heiligstraatje en Veldbraak¹⁶, en vóór de aanleg van de Tilburgsedijk vanuit Tilburg over de Boterpad en verder naar de Voort. In de 19de eeuw kreeg de herberg de bijnaam “Voor in en achter uit”, mogelijk omdat de aftocht noodzakelijkerwijs via het gemak op de achterplaats ging. In de krant werd de herberg bij verkopen die er gehouden werden ook zo genoemd.

De meiboom

“Het oprichten van een meiboom geschiedde mees-tentijds ter eere van een zeker persoon. Zoo richtten kinderen ze bijv. voor hun ouders op, terwijl die weer een boom hadden om het staatshoofd hulde te brengen.

In 1612 werd het oprichten van een meiboom, gezien de baldadigheden welke daar soms uit voortsproten, „strengelijk verboden”, maar gedurende de Fransche revolutie is zij weer in eere hersteld.”

(“Uit Oude Tijden”, door S.W. Amsterdam, 1928.)

Ondanks het genoemde verbod werd op 1 mei op de “plaats” voor de herberg de meiboom geplant door de boerenknechten, wat werd begoten in de

herberg. Jan van Helvoirt verhaalt in nummer 90 van dit blad (2012) over het planten van de meiboom in 1777, gevolgd door een drinkgelag dat uitliep op een dodelijke steekpartij.

In Frankrijk is op het platteland op 1 mei nog overal de meiboom te vinden, opgedragen aan Le patron, Le maire of la Republique. In Nederland is de traditie na de Tweede Wereldoorlog gestopt.

Het pad van de Westervijksestraat naar de Voort en Beek was geen “gemene weg”. Opzij van de herberg stond een tolhuisje waar reizigers die er gebruik van maakten moesten dokken. Er stond een “draaiboom”, die geopend werd als betaald was. In 1857 werd de grindweg van Hilvarenbeek naar Tilburg aangelegd. Deze voorloper van de huidige Tilburgseweg volgde dit pad vanaf de Voort dwars door Groot Westervijk langs de herberg, en sloot bij Tilburg aan op de Broekhovensedijk vanuit De Biest. De Boterpad naar Groenewoud raakte daarmee in onbruik.

De dans om den meiboom

Vanaf midden 18de eeuw was de herberg eigendom van de familie Janssen. In 1916 nam Willem Jonkers de boerderij over, en de herberg werd daarna Café Jonkers genoemd. In 1930 sloot hij het café en de deur werd dichtgemetseld.

*Op deze foto met geblindeerde ramen uit de oorlogsjaren is te zien dat de ingang in de kopgevel is dichtgemetseld. De boerderij lag langs de Westervijksestraat. De ingang van de herberg lag langs het oude pad en latere Tilburgseweg op de voorgrond naar de Voort en verder naar de Vrijthof.
(foto in bezit van familie Jonkers)*

¹⁶ Deze route is met een kleine onderbreking bij de Biestse brug over het kanaal nog geheel intact. Van de Goirlesedijk tot de Biestse brug is het een mooie wandelroute, voor het grootste deel over zandwegen.

Midden 20ste eeuw werd de Tilburgseweg een betonweg, en kwamen er stoplichten op de kruising met de Westerwijksestraat. Rond 1958 werd het een autoweg en kwam er een vrijliggend fietspad langs. Het voormalige café stond in de weg voor het fietspad, daarom werd het woongedeelte van de boerderij afgebroken, en er werd een kleinere woning voor teruggebouwd.

In 1974 besloten GS een begin te maken met een “rondweg” langs Hilvarenbeek naar Tilburg. Daarmee werd niet een ringweg bedoeld, maar een weg buitenlangs het dorp. Daar kwam heftig verzet tegen uit het dorp. De vierbaans autoweg zou veel te zwaar zijn, berekend voor 4.000 auto's per uur (!) en zeer onveilig. Maar het protest werd in de kiem gesmoord doordat burgemeester Meuwese de raadsleden afbelde en telefonisch liet besluiten een telegram naar de staten te zenden met een adhesiebetuiging voor het plan.

De Volkskrant besteedde 20 april 1974 ruim aandacht aan deze merkwaardige gang van zaken. Meuwese kreeg de instemming, aldus de krant, want de dertien leden tellende raad “die in feite uit drie soorten VVD-partijen is opgebouwd – de Katholieke Boeren- en Arbeiderspartij is in feite een VVD op religieuze basis – moet niets van de strijd tegen het geliefde automobiel hebben”.

De autoweg kwam er, en daarmee werd de Westerwijk effectief in tweeën geknipt.

Aan de gevaarlijke oversteek van de autoweg met stoplichten werd in 1978 een einde gemaakt door de bouw van het viaduct in de Westerwijksestraat, waarvoor de voormalige café-boerderij wordt gesloopt. Met de komst van het viaduct is de buurtschap Langencruys definitief om zeep geholpen.

Bouw van de snelweg en het viaduct in de Westerwijksestraat in 1978. Hilvarenbeek ligt rechtsboven. Op de voorgrond de Westerwijksestraat, met uiterst links de kapelhoeve en uiterst rechts de Kruishoeve. (BHIC nr. 1220-001654)

Sint Christoffel

Met het gereedkomen van de Provinciale grindweg in 1857 die de Westerwijksestraat haaks kruist kreeg Hilvarenbeek zijn eerste echte kruising van verkeerswegen. Tot het begin van de 20ste eeuw zal dat weinig problemen opgeleverd hebben, maar met de komst van de “automobiel” werd dat anders. Aan een wegenverkeersreglement werd pas in de twintiger jaren begonnen, en maximumsnelheden voor het gemotoriseerde verkeer kwamen pas in de vijftiger jaren in gebruik. In 1921 viel het eerste dodelijke slachtoffer, een tienjarig meisje dat spelend bij “het weggetje naar de kapel” op de “grote weg” raakte en werd overreden.

In 1940 ging het weer mis, maar niet als gevolg van een aanrijding. Op zaterdag 14 december reed Fientje van de Mortel, dochter van de burgemeester van Tilburg, te paard nabij de Westrik. Het paard sloeg op hol, en na een woeste rit over de heide kwam het op de provinciale weg terecht waar het uitgleed op het gladde wegdek. De rijdster landde met haar hoofd op een paaltje en was zo ernstig gewond dat zij die nacht in het ziekenhuis overleed. De Nieuwe Tilburgsche Courant besteedde een hele kolom op de voorpagina aan dit noodlottige ongeval, waarbij gememoreerd werd dat “het zo liefvallige meisje” zich in de voorbije oorlogsdagen in het Cenakel ijverig had gewijd aan de verzorging van Duitse en Franse gewonde militairen.

Een jaar later heeft de familie ter herdenking van dit noodlottige ongeval een monument geplaatst naast de kruising van de Westerwijksestraat met de Tilburgseweg, die in de Nieuwe Tilburgsche Courant “een gevaarlijk punt van een drukke baan” genoemd werd. Het monument bestaat uit een zandstenen beeld van Sint Christoffel schutspatroon van de reizigers, ontworpen door de Goirlese kunstenaar Luc van Hoek, op een hardstenen zuil die is gesierd met het familiewapen van Van de Mortel. Ten gevolge van de bouw van het viaduct op de kruising is het beeld verdrongen naar een verscholen hoekje in de berm langs de Tilburgseweg bij het zuidwestelijke talud.

De foto's in dit artikel zijn, tenzij anders vermeld, door mij gemaakt in het najaar 2017 en voorjaar 2018.

In het volgende nummer van dit tijdschrift behandel ik de geschiedenis van de gehele Westerwijk in vogelvlucht en laat ik nog enkele interessante panden zien.

Enkele historische vernoemingen van de buurtschap het Langencruys

Samengesteld door Jan van Helvoirt.

Adriaan Diercx van Spreuwel woont in 1483 aent *Langencruys*.

Mattheus Stalpaerts boert in 1490 aent *Langencruys* tot Westerwijk.

Jan Jan Joost Leyten verkoopt in 1522 een hoeve aan *het Langencruys* op de Westerwijk.

Peter Claes de Gruyter koopt in 1525 hoeve de 'Couwenbergh' aan *het Langencruys* aan de Westerwijk.

Claes Willem Dielis verpacht in 1528 huis en hof aan *het Langencruys*.

Adriaan Bartholomeus Mijs boert in 1550 'aen die Westerwijck' aent *Langcruys*.

Henrick Claes Voskens boert met zoon Merten bij *het Lange Cruys* op de Grote Westerwijk.

Jacobus Marten van de Sanden koopt in 1703 een huis aan *het Lang Cruys* noord 's Heeren Straete'

Literatuur

L.F.W. Adriaenssen, *Hilvarenbeek onder de Hertog en onder de Generaliteit. Sociale en economische geschiedenis van een Kempens dorp tussen 1400 en 1800*. Hilvarenbeek: Heemkundige Kring, 1987.

Hoofdstuk “De Intelligentia”, Bijlage B. Prosopografie.

Alphabetische naamlijst der Gemeenten en derzelver onderhoorigheden uitmakende het Koning-rijk der Nederlanden. Opgemaakt en zamengesteld door J.J. Gosselin. Amsterdam, 1826.

H. Broeders, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving der Gemeente Hilvarenbeek, voor de Jeugd*. Uitgegeven te Tilburg, bij de Wed. J. van Gemert & Zonen, 1838. (p. 62)

P.C. de Brouwer, *De geschiedenis van Hilvarenbeek tot 1813*. Drukkerij De Hilverbode, 1947.

Jef van Gils & Ronald Peeters, *Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen*. Heemkundige Kring Hilvarenbeek en Diessen, 1994. 200 p.

Ed van Hees, *DE OUDE BIEST – een reconstructie. Bronnenonderzoek naar de vorm en functies van de “biest” van Biest-Houtakker*. Biest-Houtakker, Juli 2015. (Versie 2.1, oktober 2017)

Jan van Helvoirt, “Brouwerijen en herbergen in de Westerwijk in de 17de eeuw”. In: *Tussen Paradijs en Toekomst* nr. 90, 2012.

J.M. Lauwers, *Langs de Hilverboorden*. VVV Hilvarenbeek, 1924.

Foto's uit collectie van dorpsfotograaf Ran Naaijens